

علنی آماده حمله بان شده بودند. از سوی دیگر شاه مخلوع نیز که از طریق ایادی خود از اوضاع داخلی ایران با خبر بود بکمک نیروهای روسیه تزاری که بایران وارد شده بودند بفعالیات پرداخت و با مساعدت و حمایت دولت مزبور رؤسای قبایل ترکمن را برانگیخت، و از عناصر دیگر ارتجاعی نیز یاری طلبید و قشونی فراهم آورد و بسوی تهران رهسپار شد.

نیروی نجات بخش مشروطه طلبان و سوارهای بختیاری و قشون دولتی بمبارزه با کردها و ترکمانان که لشکریان شاه مخلوع را تشکیل میدادند برخاستند، و جنگ بین گروههای ملی و نیروی محمد علیشاه و برادرانش با فتح آزادیخواهان خاتمه یافت و آخرین ضربت و لطمه شدید بامیدواری شاه مخلوع وارد آمد و با این کیفیت بار دیگر وی باروفا گریخت.

نمایندگان مجلس در این واقعه در تاریخ ۷ مرداد ماه ۱۲۹۰ ش. مطابق دوم شعبان ۱۳۲۹ ه.ق (۲۹ ژوئیه ۱۹۱۱ م.) قانونی تصویب کردند که بموجب آن یکصد هزار تومان جایزه برای اعدام محمد علیمیرزا و بیست و پنج هزار تومان برای قتل برادرانش تعیین گشت با تصمیم هیأت دولت در ۱۰ شوال ۱۳۲۹ ه.ق (مطابق ۱۴ اکتبر ۱۹۱۱ م) مبنی بر ضبط اموال و املاک شاهزاده شعاع السلطنه و سالارالدوله بنفع خزانه دولت موافقت کرد و اجرای حکم مزبور بر عهده مستر شوستر امریکایی بود ولی موضوع مزبور نیز مانند هر گونه اقدام دیگری که از طرف مستشار مزبور انجام میگرفت با اعتراض دولت روسیه تزاری روبرو شد و بمرحله اجرا در نیامد.

قوانین مهمی که در این دوره مجلس بتصویب رسیده است از این قرار است:

۱- قانون اساسی معارف در ۹ آبان ماه ۱۲۹۰ ش. مطابق ۱۰ ذیحده ۱۳۲۹ ه.ق بموجب این قانون کلیه دستگاههای تعلیم و تربیت «دولتی و ملی» در تحت نظارت وزارت فرهنگ در آمد و نیز در ضمن این قانون؛ تعلیمات ابتدایی در سراسر کشور برای کودکان از هفت سالگی مجانی گردید.

۲- قانون جدید انتخابات مجلس شورای ملی در تاریخ ۲۹ مهر ماه ۱۲۹۰ ش. بتصویب نمایندگان مجلس شورای ملی رسید و بموجب نظامنامه آن، انتخابات بصورت مخفی و مستقیم و یکدرجه شد.

۳- قانون دیوان محاسبات عمومی مورخ ۴ اسفند ماه ۱۲۸۹ ش.

۴- قانون محاسبات عمومی مورخ ۲ اسفند ماه ۱۲۸۹ ش.

۵- قانون ثبت اسناد مورخ ۲۱ اردیبهشت ماه ۱۲۹۰ ش.

۶- قانون موقتی اصول تشکیلات عدلیه و محاضر شرعیه و حکام صلحیه که با سعی و کوشش مرحوم حسن پیرنیا «مشیرالدوله» وزیر عدلیه وقت تهیه شده بود در تاریخ ۲۷ تیر ماه ۱۲۹۰ م ش بتصویب رسید.

برای نخستین بار در تاریخ مجلس شورای ملی تشکیلات حزبی و گروههای سیاسی که مولود حکومت دمکراسی بود در صحنه سیاست پدید آمد و بموجب قانون اساسی دولت حق استفاده از آزادی تشکیل انجمنها را بملت اعطا کرد و احزاب سیاسی فعالیت خود را در کشمکشهای پارلمانی آغاز کردند، از آنجمله: دو حزب نیرومند یکی بنام حزب دمکرات عامیون دارای ۲۸ نماینده، و دیگری اجتماعیون اعتدالیون دارای ۳۶ نماینده در مجلس بود و نمایندگان مزبور با خط مشی ثابت و سازمان حزبی منظم و مرانامه خاص گروه متشکل حزبی خود را در مجلس دوم تشکیل دادند.

اعضای حزب اعتدال نظر بمرام و مسلک خاصی که داشتند مورد حمایت روحانیان و همچنین اعیان بودند و این گروه با نمایندگان حزب دیگری بنام اتفاق و ترقی که شماره نمایندگان آن اندک بود، و همچنین با عدهای از علمای طراز اول و چند تن از منفردان ائتلاف کردند و اکثریت مجلس را تشکیل دادند. حزب مزبور با رهبری میرزا محمد صادق طباطبایی و میرزا علی اکبرخان دهخدا و علیمحمد دولت آبادی اداره میشد.

حزب دمکرات در خارج از مجلس با عقاید انقلابی و مرام انتقادی مورد استقبال و پشتیبانی گروههای جوان و روشنفکر قرار گرفته بود، و نمایندگان آن در مجلس به رهبری سید حسن تقی زاده و حسینقلی خان نواب و سید محمد رضا مساوات فراکسیون اقلیت مجلس را تشکیل میدادند.

وجود این دو حزب از نظر اختلاف خط مشی سیاسی موجب تفرقه بین نمایندگان شد و اینان بدشمنی و ضدیت با یکدیگر پرداختند و کار این نفاق در مجلس بمنازعه و کشتار در خارج مجلس کشید.

فترت

(بین مجلس دوم و سوم)

پس از تعطیل مجلس دوم که بزور و تعدی عمال خارجی صورت گرفت و نمایندگان مجلس تبعید و متواری شدند، آزادیخواهان و اکثریت مردم که از اوضاع مغشوش و در هم مملکت و از دست دادن حکومت مشروطه ناراضی بودند بهیجان آمدند و در نقاط مختلف مملکت از آنجمله: در نواحی شمالی چون آذربایجان، گیلان، و خراسان و شهرهای جنوبی بمقاومت بر ضد قشون روسیه تزاری و همچنین قوای دولت انگلیس و حکومت مطلق ناصرالملک قیام کردند. در این مبارزات و قیامهای ملی با همه مقاومت و سرسختی بسیاری که گروههای ملی از خود نشان دادند باز هم شکست خوردند، روسها با دستگیری شجاع الدوله در تبریز آزادیخواهان را تحت فشار سخت قرار داده و بقتل و عام پرداختند، از آنجمله در ایام عاشورا ثقه الاسلام را که از روحانیان معروف بود بدار آویختند و در این کشتار عده بسیاری از روزنامه‌نگاران و واعظان مشروطه خواه و دیگر عناصر ملی نیز بقتل رسیدند.

در مشهد فجاج روسها بشکل دیگری خودنمایی کرد، و آن بتوپ بستن حرم حضرت رضا «ع» و کشتار دسته جمعی زایران بود. عوامل فوق و حمایت کردن دولت‌های خارجی از دوران فترت با ایجاد ناامنی زمینه را برای حکومت مطلق ناصرالملک برای مدت درازتری تحکیم کرد. در خلال فترت مجلس دو دولت روسیه و انگلیس در ضمن بدست آوردن امتیازاتی از ایران و دادن قرضه‌ای رویهمرفته بمیزان ۶۸۰۰ لیره انگلیسی بیش از پیش زنجیرهای اسارت اقتصادی و سیاسی را بر گردن ملت ایران بیشتر فشرده و استقلال اقتصادی و سیاسی میهن ما را دستخوش مطامع خویش کردند.

پس از آنکه احمدشاه بسن بلوغ رسید زمامداری ناصرالملک نایب‌السلطنه در تاریخ ۳۰ تیر ماه ۱۲۹۳ ش. مطابق با ۲۷ شعبان ۱۳۳۲ ه.ق سپری شد در حالی که پیش از سقوط فرمان انتخابات دوره سوم قانونگذاری را صادر کرده بود، پس از رفتن ناصرالملک انتخابات دوره سوم مجلس مطابق قانون جدید انتخابات مورخ مهر ماه ۱۲۹۰ ش. آغاز گشت.

دوره سوم قانونگذاری

بسی و اهتمام آزادیخواهان سومین دوره قانونگذاری پس از سه سال فترت در تاریخ ۱۴ آذر ماه ۱۲۹۳ ش. (مطابق ۱۷ محرم ۱۳۳۳ ه.ق و ۶ دسامبر ۱۹۱۴ م) توسط احمدشاه قاجار افتتاح یافت و تاریخ رسمیت این دوره از مجلس در روز ۱۹ دیماه ۱۲۹۳ ش. (مطابق با ۲۳ صفر ۱۳۳۳ ه.ق) بود دوره سوم مجلس شورای ملی بیش از یک سال دوام نیافت زیرا مواجه با جنگ جهانی اول شد و با اینکه نمایندگان مجلس بیطرفی ایران را در جنگ اعلام داشتند (دوم نوامبر ۱۹۱۴) باز هم بزودی اثرات شوم جنگ جهانی در ایران پدید آمد، انزجار و تنفر از تجاوزات و مداخلات فزون از حد دو دولت روسیه و انگلیس در ایران و تمایل افکار عمومی نسبت بدولت آلمان و متحدان او سبب شد که دو دولت روس و انگلیس بعنوان اعتراض و بمنظور جلوگیری از نفوذ بیش از حد دولت آلمان و تحریکاتی که این دولت بر ضد دو دولت مزبور می کرد بر تعداد قوای خود در ایران بیفزایند و مناطق این کشور را اشغال کنند.

حرکت قشون روسیه تزاری از قزوین بطرف پایتخت و سیاست دولت وقت ایران بمنظور جلوگیری از این تهاجم و حوادث بعدی آن، موجب آن شد که عده‌ای از نمایندگان فراکسیونهای حزب دمکرات و اعتدالی و منفردان باتفاق جمعی از رجال دولت و آزادیخواهان از تهران بقم مهاجرت کنند (اول محرم ۱۳۳۴ ه.ق) رؤسای کمیته حزب دمکرات برای ایجاد و تمرکز دادن یک نیروی ملی در مقابل تهاجم قوای دولت روسیه تزاری در قم بتشکیل کمیته دفاع ملی پرداختند.

پس از تصمیم دولت دایر بتغییر پایتخت از تهران باصفهان و اعلام آن از طرف شاه بدربار لندن و پتر گراد در روز هفتم محرم ۱۳۳۴ ه.ق، انقلاب و شورش شدید در تهران و نگرانی و اضطراب در دیگر شهرستانها بوجود آمد، گروه بسیاری از تجار و کسبه و طبقات مختلف دیگر از تهران عازم قم شدند.

نمایندگان فراکسیونهای مختلف مجلس بتدریج از قم بکرمانشاه مهاجرت کردند و پس از اشغال قم توسط سربازان روسی کمیته دفاع ملی و عده‌ای از نمایندگان مجلس که هنوز بعنوان حفظ مرکز ستاد ملی و مقابله با مهاجمان در قم باقی مانده بودند بناچار از قم بکرمانشاه و سپس بخاک عثمانی مهاجرت کردند.

با مهاجرت نمایندگان از تهران بقم که عده آنها بیش از نصف کلیه نمایندگان

تزاری بحکومت کمونیستی در سیاست جهانی و بخصوص در اوضاع داخلی ایران و مناسبات آن با دولتهای خارجی بی‌تأثیر نبود. تخلیه ایران از قوای روس بدستور حکومت شوروی و رکود و وقفه مناسبات اقتصادی آن دولت بایران، دولت انگلیس رقیب دیرینه روسیه را بر آن داشت که به بهانه‌های مختلف از قبیل مبارزه با یکی از دولتهای متحدین (دولت ترکیه) و همچنین بمنظور جلوگیری از نفوذ مرام بلشویک و تجاوز کمونیستها بایران، قشون خود را در قسمتهایی از خاک ایران متمرکز سازد، برای قبضه کردن ایران و بسط نفوذ سیاسی و اقتصادی خود در این کشور، دولت را تحت فشار قرار دهد و وادار به قبول قراردادی کند که بموجب آن ایران از هر جهت جزو منطقه نفوذ انگلیس و تحت تسلط و تفوق سیاست آن دولت در می‌آید.

اعلامیه قرارداد از طرف دولت وقت (وثوق‌الدوله) در روز ۱۸ مرداد ۱۲۹۸ ش. و مطابق با ۱۳ ذی‌عقده ۱۳۳۷ ه.ق و (اوت ۱۹۱۹ م) بضمیمه متن قرار داد در تحت ۶ ماده بوسیله جراید در تهران منتشر شد.

بموجب این قرار داد امتیاز راه آهن و راههای شوسه در سراسر کشور بدولت مزبور واگذار می‌گردید و با پرداخت وامی از طرف آن دولت مالیه و قشون ایران زیر نظر مستقیم مستشاران و فرماندهان انگلیسی اداره میشد اما انتشار مواد قرارداد با مخالفت شدید ملت ایران مواجه شد.

وثوق‌الدوله رئیس دولت وقت برای ارعاب و سرکوب کردن مخالفان قرار داد بدستگیری و زندانی کردن ۱۷ تن از معاریف مخالفان پرداخت و عده‌ای از رجال متنفذ را نیز از جمله حاج میرزا حسنخان محتشم‌السلطنه، مستشارالدوله (صادق صادق) میرزا اسماعیل خان ممتازالدوله و مختارالملک تبریزی و حاج آقا محمد معین‌التجار بوشهری را بکاشان تبعید کرد.

احمد شاه که در این موقع خارج از کشور بسر میبرد در لندن از قبول این قرارداد و امضای آن خودداری کرد و تصدیق و قبول آن را بتصویب مجلس شورای ملی موکول کرد.

کابینه وثوق‌الدوله عاقد این قرارداد بر اثر هیجان مردم و مخالفت‌های بسیار پس از مراجعت احمد شاه بایران سقوط کرد در حالی که قسمتی از انتخابات دوره چهارم مجلس را که نمایندگان آن میبایست قرار داد را امضا کنند انجام داده بود.

مجلس بود ناگزیر بموجب ماده ۴۹ قانون انتخابات که باید نصف عده و کلای مجلس در مرکز حاضر باشند تا جلسات مجلس تشکیل و رسمیت یابد، مجلس شورای ملی پیش از پایان دوران رسمی خود در تاریخ ۲۲ آبان ماه ۱۲۹۴ ش. (مطابق با ۷ محرم ۱۳۳۴ ه.ق و ۱۴ نوامبر ۱۹۱۵ م) تعطیل شد.

مجلس سوم علی‌رغم گرفتاریهای خود طی یکسال عمر پر اضطراب و تلاطم و با وجود جنگ جهانی اول و فشارهای دولتهای متفق و مشغله‌های دیگر موفق شد تعدادی قوانین مهم را از تصویب بگذراند.

۱- قانون تشکیلات وزارت مالیه مصوب ۱۵ خرداد ماه ۱۲۹۴ ش.

۲- قانون مالیات مستغلات مورخ ۹ شهریور ماه ۱۲۹۴ ش.

۳- قانون سربازگیری مصوب ۹ آبان ماه ۱۲۹۴ ش.

۴- قانون منع خروج طلا و نقره مصوب ۷ اردیبهشت ماه ۱۲۹۴ ش.

از اقدامات سودمند و مهم مجلس سوم اخراج مرنارد و دیگر مستخدمان بلژیکی از مالیه ایران بود مرنارد و همکارانش پس از برکناری شوستر از مالیه ایران از آنجا که مرعوب دو دولت روس و انگلیس بودند از قانون اختیارات ۲۳ جوزا ۱۳۲۹ بِنفع دو دولت مزبور استفاده کردند و در نتیجه با افتادن اختیار امور مالی ایران بدست بلژیکیها که در واقع مخلوق روسها بودند نقشه‌های اصلاحی شوستر در گمرکات و امور دارایی مملکت عقیم ماند و هرگونه اقدامی در این زمینه موکول به رضامندی دو دولت مزبور گردید. مجلس سوم با لغو قانون ۲۳ جوزا در تاریخ ۲۶ اسفند ماه ۱۲۹۳ ش. دست خارجیان را از گمرکات ایران کوتاه کرد.

فترت بین مجلس سوم و چهارم

اثرات شوم جنگ جهانی اول و تعطیل مشروطیت و تضعیف قدرت مرکزی و تحریکات و نفوذ فزون از حد دولتهای خارجی همه اینها موجب ناامنی داخلی، اختلال امر حکومت و نضع حکومت خانخانی و رقابت ایلات در نواحی مختلف کشور بتحریک و حمایت دولتهای خارجی و برخاستن زمزمه حکومت‌های خودمختاری در صفحات خراسان و آذربایجان و خوزستان و گیلان گردید.

جنگ داخلی روسیه و غلبه دمکراتها و نمایندگان کارگر و تغییر سلطنت روسیه

از وقایع مهم دوران فترت قیام اصلاح طلبان تبریز برهبری شیخ محمد خیابانی بر ضد قرارداد تحمیلی ۱۹۱۹ م. و قطع رابطه تهران با آذربایجان بود، و این غایله با شهید شدن مرحوم خیابانی توسط مأموران مهدیقلی خان مخبرالسلطنه هدایت والی آذربایجان در تابستان ۱۲۹۹ ش. خاتمه یافت.

دیگر از وقایع مهم دوران فترت، کودتای سوم اسفند ماه ۱۲۹۹ ش. (مطابق با ۱۱ جمادی الاخر ۱۳۳۹ ق.ه و ۲۱ فوریه ۱۹۲۱ م) بود که مقدمات تغییر سلطنت و شروع فصل جدیدی را در تاریخ ایران فراهم ساخت. این کودتا به دست عده‌ای قزاق بسرپرستی مردی دلیر بنام رضاخان میر پنج صورت گرفت. پس از تصرف شهر تهران و تعطیل ادارات و توقیف عده‌ای از شاهزادگان و رجال معروف کودتا کنندگان بر اوضاع مسلط شدند و روز ۶ اسفند ماه ۱۲۹۹ ش. فرمان نخست وزیری سید ضیاءالدین طباطبایی مدیر روزنامه رعده که از عاملهای کودتا بود از طرف احمد شاه صادر شد، و در اردیبهشت ماه ۱۳۰۰ با استعفای مسعود کیهان وزیر جنگ، رضاخان سردار سپه بسمت وزیر جنگ کابینه سید ضیاءالدین معرفی گردید. این کابینه تا چهارم خرداد ماه ۱۳۰۰ ش. طول کشید و در این تاریخ پس از انفصال سید ضیاءالدین از طرف احمد شاه سقوط کرد و سید ضیاءالدین از طریق قزوین بیغداد رفت و از آنجا باروفا مسافرت کرد.

دوره چهارم قانونگذاری

چهارمین دوره قانونگذاری پس از ۵ سال و هفت ماه و هشت روز فترت در اول تیر ماه ۱۳۰۰ ش. (مطابق با ۱۵ شوال ۱۳۳۹ ق.ه و ۲۱ ژوئن ۱۹۲۱ م) توسط احمد شاه قاجار گشایش یافت و تاریخ رسمیت آن در ۲۱ مرداد ماه ۱۳۰۰ ش. (مطابق ۱۸ ذیحجه ۱۳۳۹ ق.ه) بود.

انتخابات این دوره از مجلس بنامقتضیاتی در موعده قانونی خود و بطور منظم صورت نگرفت و با اینکه انتخابات تهران در زمان نخست وزیری وثوقالدوله خاتمه یافته بود باز هم انتخابات در شهرستانها بتأخیر افتاد، از سوی دیگر چون انتخاب نمایندگان برخی از نواحی تحت تأثیر و نفوذ مسئولان قرار داد ۱۹۱۹ م. صورت پذیرفته بود مورد اعتماد ملت نبود و مخالفتهایی صورت گرفت مشیرالدوله نخست وزیر با اتخاذ سیاسی خاص زمینه بر هم زدن قرار داد ۱۹۱۹ م. را در مجلس آینده فراهم کرد و در تاریخ ۶

مرداد ماه ۱۲۹۹ ش. بیانیه‌ای مبنی بر تجدید انتخابات و مراجعه براء عمومی در مورد وکلای انتخاب شده در صورت نارضامندی مردم از انتخابات گذشته صادر کرد. نتیجه صدور این بیانیه آن شد که وکلای منتخب زمان وثوقالدوله اعلامیه‌ای منتشر کردند و در ضمن آن مخالفت خود را با قرارداد ۱۹۱۹ م. اعلام داشتند.

مجلس چهارم که وارث یک دوران فترت طولانی و پر اضطراب و اغتشاشات داخلی و خارجی بود بیشتر عمر خود را در تشنج و کشمکش گذراند.

از جمله نابسامانیهای دوران عمر مجلس چهارم، قیامها و شورشهایی بود که در بعضی از نواحی ایران بمنظور استقلال و تشکیل حکومت خودمختاری صورت گرفت چنانکه در مناطق آذربایجان (غربی) با قیام کردها (بسرکردگی اسمعیل آقای سمیتگو فرمانده اکراد بمنظور استقلال کردستان) و در گیلان بوسیله مجاهدان بریاست میرزا کوچک خان جنگلی و در خراسان با قیام کلنل محمد تقی خان برای برقراری حکومت جمهوری در خراسان وضع آشفته‌ای پدید آمد و دولت در هر سه مورد پس از جنگها و تحمل خساراتی موفق شد شورشهای سه گانه را سرکوب کند و پیروزی دولت مرکزی بتدریج موجبات تمرکز دولت و اقتدار حکومت مرکزی را فراهم ساخت.

در داخل مجلس نمایندگان با تشکیل فراکسیونهای مختلف و تشکیل دو گروه اقلیت و اکثریت وضع خاصی در صحنه پارلمانی بوجود آوردند و بر سر مسئله وضع قوانین و اتخاذ آراء و روی کار آوردن دولتها بصف آرای پرداختند.

اقلیت مجلس چهارم را نمایندگان وابسته بحزب سوسیالیستها تشکیل میدادند. حزب سوسیالیستها ترکیبی از لیبرهای حزب دمکرات و اعتدالی قدیم بود و مرام و مسلک این گروه جدید حزبی از نظر سیاسی متمایل بسیاست دولت شوروی بود و عقاید تند انقلابی آنها سبب شد که روحانیان و همچنین بازاریان و بطور کلی طبقات متوسط و عامی نسبت بآنها خوش بین نباشند و اغلب در صحنه سیاست پارلمانی نیز طرفداران اقلیت و اکثریت مجلس به پشتیبانی نیروهای خارج از مجلس با سلاح تکفیر مذهبی و سیاسی بمبارزه با یکدیگر برمیخواستند.

اکثریت مجلس برهبری سسید حسن مدرس لیدر حزب اصلاح طلبان فعالیت پارلمانی خود را با اتخاذ خط مشی سیاسی خاصی با جنبه احتیاط و بی طرفی خاص در مسئله جانبداری از دولتهای خارجی شروع کرد. اصلاح طلبان با اینکه در خارج از

مجلس دارای تشکیلات و سازمان منظم حزبی با مرامنامه و اساسنامه خاصی نبودند با اینهمه وجهه ملی داشته و طرفدارانی بسیار گرد خود آورده بودند.

اختلاف نظر و کشمکشهای داخلی بین نمایندگان اقلیت و اکثریت مجلس شورای ملی موجب تضعیف نیروی حاکم ملی گردید و بتدریج زمینه اعمال قدرت و نفوذ دولت را بیش از حدود اختیارات قانونی آنها فراهم ساخت و سیستم حکومت مشروطه را در ایران تحت الشعاع قدرت ارشادی دولت در آورد.

باید دانست که عوامل خارجی و مرتجعان داخلی مانع از انجام گرفتن اقدامات اصلاحی و سودمند از طرف نمایندگان مجلس چهارم نگردید. نخستین اقدام پر ارزش مجلس چهارم تنظیم طرحی از طرف فراکسیون اکثریت مجلس برهبری سید حسن مدرس بود که بموجب آن قرارداد ۱۹۱۹ م. ملغی گشت و اعلامیه الغای آن نیز در تهران بصورت رسمی بدولت انگلستان تسلیم شد.

از طرف دولت نیز اقدامی مفید انجام گرفت و آن تشکیل کنفرانسی در بوشهر بمنظور انحلال دفاتر پستی خارجه (انگلستان) در تاریخ ۱۳ آذر ماه ۱۳۰۱ ش. (مطابق ۵ دسامبر ۱۹۲۲ م) بود بموجب قرارداد تنظیم شده بین نمایندگان ایران و انگلیس مقرر شد که از تاریخ آذر ماه ۱۳۰۱ ش. (۹ دسامبر ۱۹۲۲ م) کلیه دفاتر پستی دولتهای خارجی در ظرف دو ماه از خاک ایران برچیده شود و دولت ایران نیز بطور رسمی در تاریخ فروردین ماه ۱۳۰۲ ش. بتأسیس دوایر پست و تلگراف در بندرهای جنوب و دیگر نقاطی که از پیش منطقه نفوذ دولتهای خارجی بود اقدام کرد.

دیگر از جمله اقدامات اصلاحی مجلس چهارم استخدام مستشاران امریکایی برای اصلاح امور مالی (بموجب قانون مصوب ۴ مرداد ماه ۱۳۰۱ ش.) بود.

در پاسخ تقاضای قوام السلطنه رئیس الوزراء وقت در مورد لایحه تنظیمی نفت شمال از مجلس چهارم و در خواست جلسه سری برای رسیدگی بمواد قرارداد، مجلس شورای ملی در دو جلسه علنی قانون واگذاری نفت شمال را بکمپانی (استاندارد اویل) امریکایی با اکثریت قریب باتفاق در تحت ۵ ماده تصویب کرد (۳۰ آبان ۱۳۰۰ ش.). ولی پس از دو روز از تاریخ تصویب این قانون از طرف دو دولت روسیه و انگلستان اعطای این امتیاز مورد اعتراض واقع و مقدمات بی اثر گذاشتن لایحه مزبور فراهم گردید.

قانون مذکور پس از مدتی در عمر همین مجلس و از طرف کابینه دوم قوام السلطنه بار دیگر در مجلس مطرح شد و بموجب ماده واحده ای در تفسیر ماده اول قرارداد تخصیص (استاندارد اویل) به تعمیم (هر کمپانی امریکایی دیگر) تغییر و اصلاح گردید (۲۵ خرداد ماه ۱۳۰۲ ش.) ولی با وجود همه این مقدمات دولت ایران موفق بختم معامله نفت شمال و اخذ نتیجه نهایی از این قرارداد نشد.

از جمله قوانین مهمی که در این دوره وضع شد قوانین ذیل را باید نام برد:

- ۱- تصویب قانون فرستادن ۶۰ تن دانشجو بخارج از کشور مورخ ۱۸ خرداد ماه ۱۳۰۱ ش.
- ۲- تصویب قانون ثبت اسناد و املاک مورخ ۲۱ فروردین ماه ۱۳۰۲ ش. (مصوب کمیسیون قوانین)
- ۳- عقد عهدنامه مودت بین دولت جدید بلشویکی روسیه مصوب ۲۲ آذر ماه ۱۳۰۰ ش.
- ۴- الغای کنترات مستشاران انگلیس در وزارت دارایی که بموجب قرارداد ۱۹۱۹ م. انجام وظیفه میکردند.
- ۵- تقاضای عضویت ایران بجامعه ملل که در تاریخ ۹ دی ماه ۱۳۰۰ بتصویب نمایندگان مجلس شورای ملی رسید.

از لویح مفید دیگر این دوره که در کابینه دوم قوام السلطنه تنظیم گردید و بمجلس داده شد، لایحه قانونی محاکمه وزراء مشتمل بر ۱۳۱ ماده میباشد که از طرف دولت در تاریخ ۷ آبان ماه ۱۳۰۱ ش. برئیس مجلس تقدیم شد.

مجلس چهارم در تاریخ ۳۰ خرداد ماه ۱۳۰۲ ش. مطابق ۷ ذیحده ۱۳۴۱ ه.ق پایان یافت.

دوره پنجم قانونگذاری

پنجمین دوره قانونگذاری در تاریخ ۲۲ بهمن ماه ۱۳۰۲ ش. (مطابق با ۵ رجب ۱۳۴۲ ه.ق و ۱۱ فوریه ۱۹۲۴ م.) افتتاح شد. تاریخ رسمیت این دوره در ۲۵ اسفند ماه ۱۳۰۳ ش. برابر با ۹ شعبان ۱۳۴۲ ه.ق بود.

فرمان انتخابات دوره پنجم پیش از انقضای مجلس چهارم صادر و انتخابات

تهران با رسمیت داشتن مجلس چهارم شروع گشت و خاتمه یافت. ولی انتخابات دیگر نقاط کشور پس از مدت قانونی و پایان یافتن مجلس چهارم بدست امرای لشکر و وزارت جنگ و گروههای متنفذ دیگر انجام پذیرفت.

دوره پنجم مجلس شورای ملی و تأثیری که نحوه فعالیت نمایندگان این دوره از مجلس در تاریخ ایران باقی گذاشت شایان توجه و بررسی عمیق میباشد.

فعالیت نمایندگان اقلیت و اکثریت این دوره و واکنش آن در برابر حوادث و وقایعی که بر طبق طرح و نقشه اساسی رخ میداد تأثیر قابل ملاحظه‌ای در تغییر مسیر حکومت ایران و جریانهای سیاسی و اجتماعی و اقتصادی آینده گذاشت. اکثریت مجلس را در این دوره نمایندگان ائتلافی فراکسیون تجدد (حدود ۴۰ تن) برهبری سید محمد تدین و فراکسیون سوسیالیستها (حدود ۱۴ تن) برهبری سلیمان میرزا تشکیل میداد و در برابر این اکثریت فراکسیون اقلیت قرار داشت که با لیدری سید حسن مدرس اداره میشد. اقلیت و اکثریت بموجب سنت پارلمانی در برابر یکدیگر بفعالیت پرداختند و جریانات و حوادث سیاسی روز بیش از پیش مسئله ناهماهنگی نمایندگان را مطرح کرد و بحران و تشنج پدید آمده در صحنه پارلمان که تحت تأثیر اوضاع خارج از مجلس بود در جلسه پنجم مورخ ۷ اسفند ماه ۱۳۰۲ (مطابق ۱۱ شعبان ۱۳۴۲ ه.ق) بنزاع و مناقشه بین نمایندگان اقلیت و اکثریت منجر گردید و با سلیبی‌ای که از طرف یکی از نمایندگان اکثریت به لیدر اقلیت سید حسن مدرس نواخته شد، زمینه تظاهراتی از طرف مردم در خارج از مجلس مهیا شد.

منشأ این تظاهرات را در نهضت جمهوریخواهی برهبری سردار سپه باید جستجو کرد که در تاریخ اسفند ماه ۱۳۰۲ ش. با پشتیبانی فراکسیون اکثریت دست بکار شد. توهین به لیدر اقلیت که بسبب شخصیت بارز سیاسی و خصوصیات و امتیازات اخلاقی دارای وجهه ملی خاصی بود سبب شد که طبقات مختلف مردم و بازاریان با حمایت و پشتیبانی از علما تهران در صدد مخالفت با رژیم جمهوری بر آمدند و با تشکیل اجتماعات در مسجد شاه زمینه انقلاب را فراهم کردند.

در داخل مجلس نیز واکنش کتک خوردن لیدر اقلیت بصورت امتناع عده‌ای از نمایندگان مجلس از همکاری با اکثریت پدید آمد. پاره‌ای از آنها بگروه اقلیت پیوستند و عده‌ای دیگر نیز در شمار منفردان مجلس در آمدند. بدین کیفیت جنبش

جمهوریخواهی بعلت مخالفت فراکسیون اقلیت و منفردان در داخل مجلس و مخالفت علما و روحانیان و رؤسای محلی و اصناف که در تاریخ ۲ فروردین ماه ۱۳۰۳ ش. در محوطه عمارت مجلس و میدان بهارستان اجتماع بزرگی تشکیل دادند و بتظاهرات پرداختند عقیم و خنثی ماند.

ولی نغمه مخالفت با خاندان قاجاریه با بر هم خوردن نقشه جمهوریخواهی خاموش نگردید زمینه برچیده شدن بساط این خاندان را عوامل مختلف بسیاری از هر حیث فراهم ساخت انعکاس مطلب در مجلس شورای ملی بصورت آشکار و علنی نخست از طرف یکی از نمایندگان مجلس در جلسه ۲۹ خرداد ماه ۱۳۰۳ ش. هنگام ادای مراسم سوگند که در متن قسم‌نامه تحریف کرد پدیدار شد. سرانجام در جلسه ۹ آبان ماه ۱۳۰۴ ش. (مطابق با ۳۱ اکتبر ۱۹۲۵ م) با خلع احمد شاه قاجار بر طبق ماده واحده ۱ با اکثریت ۸۰ رأی موافق در مقابل ۵ رأی مخالف سلطنت قاجاریه انقراض پیدا کرد و حکومت موقتی بسردار سپه واگذار شد.

مجلس برای تعیین پادشاه و ولیعهد، تأسیس مجلس مؤسسان را ضروری دانست و پیش از اختتام مجلس پنجم انتخابات مجلس مؤسسان شروع شد و این مجلس نخستین جلسه خود را در ۱۵ آذر ماه ۱۳۰۴ ش. تشکیل داد و در ۲۱ آذر ماه همین سال (مطابق با ۱۳ دسامبر ۱۹۲۵ م.) در طی چهارمین جلسه خود در ضمن تفسیر مواد ۳۶ و ۳۷ و ۴۰ متمم قانون اساسی سلطنت را به رضاخان پهلوی و اعقاب ذکور ایشان وا گذاشت.

مجلس پنجم در تاریخ ۲۲ بهمن ماه ۱۳۰۴ ش. (مطابق با ۲۷ رجب ۱۳۴۴ ه.ق) خاتمه یافت. رضاخان پهلوی در تاریخ ۱۴ اردیبهشت ماه ۱۳۰۵ ش. (مطابق با ۲۵ آوریل ۱۹۲۶ م) بطور رسمی تاجگذاری کرد.

قوانین مهمی که در دوره پنجم وضع شده عبارت از اینها است:

۱- ماده واحده (مجلس شورای ملی بنام سعادت ملت انقراض سلطنت قاجاریه را اعلام نموده و حکومت موقتی را در حدود قانون اساسی و قوانین موضوعه مملکتی بشخص آقای رضاخان پهلوی واگذار میکند: تعیین تکلیف قطعی حکومت موکول بنظر مجلس مؤسسان است که برای تغییر مواد ۳۶ و ۳۷ و ۳۸ و ۴۰ متمم قانون اساسی تشکیل میشود.)

- ۱- قانون معافیت ماشینهای صنعتی و فلاحتی از تأدیه حقوق گمرکی تا ده سال مورخ ۷ بهمن ماه ۱۳۰۳.
- ۲- قانون تجارت مورخ ۲۵ بهمن ماه ۱۳۰۳ ش.
- ۳- قانون خدمت نظام اجباری مورخ ۱۶ خرداد ماه ۱۳۰۴ ش.
- ۴- قانون اعطای نود هزار تومان اعتبار جهت مخارج مجلس مؤسسان مورخ ۶ بهمن ماه ۱۳۰۴ ش.
- ۵- قانون اعطای صد هزار تومان اعتبار برای مخارج جشن جلوس و تاجگذاری مورخ ۲۱ بهمن ماه ۱۳۰۴ ش.
- ۶- قانون سجل احوال مورخ ۱۴ خرداد ماه ۱۳۰۴ ش.
- ۷- قانون مالیات اربابی و دواب مشتمل بر ۱۸ ماده مورخ ۲۰ دی ماه ۱۳۰۴ ش از جمله قوانین مهمی بود که جهت اصلاح امور مملکت وضع شد و بموجب این قانون مالیات اراضی بطور یکسان در سراسر کشور برقرار شد و مبنای آن جمع کل محصولی بود که میباید بوسیله ممیزی جدید تعیین گردد.
- ۸- قانون اجاره انحصار دولتی قند و چای مصوب ۹ خرداد ماه ۱۳۰۴ بموجب این قانون خرید و فروش و صدور کلیه چای و قند و شکر مملکت بانحصار دولت در آمد و بموجب همین قانون یک میلیون تومان اعتبار سرمایه برای مؤسسه «انحصار دولتی قند و چای» تعیین شد.
- ۹- قانون مجازات عمومی مصوب ۲۳ دی ماه ۱۳۰۴ ش (مصوب کمیسیون عدلیه).

ب: عصر دوم مشروطیت

عصر دوم مشروطیت از سال ۱۳۰۵ ش. آغاز شده و تا ۱۳۲۰ ش. دوام یافته (مطابق با ۱۳۴۲ تا ۱۳۶۰ ه.ق و ۱۹۲۶ تا ۱۹۴۱ م.) آغاز سلطنت رضا شاه پهلوی و ۷ دوره قانونگذاری از دوره ششم تا دوره سیزدهم مجلس شورای ملی مقارن این عصر است. در این عصر نظر به ثبات سیاسی عمر مجلسها بآرامش گذشت و انتخابات هر

دوره بدون فترت آغاز و در موعد قانونی خود مجلسها افتتاح میشد.

دوره ششم قانونگذاری

دوره ششم قانونگذاری در تاریخ ۱۹ تیرماه ۱۳۰۵ ش. (مطابق ۳۰ ذیحجه ۱۳۴۴ ه. ق و ۱۰ ژوئیه ۱۹۲۶ م) توسط رضا شاه پهلوی افتتاح شد و تاریخ رسمیت آن در ۲۲ مرداد ماه ۱۳۰۵ ش برابر ۵ صفر ۱۳۴۵ ه.ق بود.

این مجلس قدمهای مفیدی در وضع قوانین اقتصادی و مالی و عقد قراردادهای سیاسی و اقتصادی برداشته است از جمله اقداماتی که در زمینه تشکیلات اداری و عمرانی مملکت انجام گرفته است می‌توان اینها را نام برد:

- ۱- آغاز ساختمان راه آهن سرتاسری ایران.

- ۲- وزیر دادگستری وقت در ۲۷ اسفندماه ۱۳۰۵ ش. بموجب قانونی که در مجلس تصویب شد اجازه و اختیارات تام گرفت تا چگونگی محاکمات و استخدام اعضای عدلیه را تغییر دهد و تشکیلات پیشین وزارت دادگستری را تعطیل کند و دادگستری را از نو بنیاد نهد.

گذشته از اینها در این دوره اداره ثبت اسناد و املاک تأسیس یافت و قوانینی برای اصلاح آن وضع شد که از جمله اقدامات سودمند اداری و اجتماعی است، همچنین تأسیس اداره آمار و وضع قوانین اصلاحی یکی دیگر از کارهای پر ارزش دوره مزبور است.

از جمله اقدامات مهم دیگر تهیه زمینه الغای کاپیتولاسیون بود که از اهم مسایل سیاسی و قضایی کشور بشمار میرفت ولی باید دانست حق قضاوت قونسولها در ایران که زائیده عهده نامه ترکمانچای بین دولت ایران و روسیه تزاری بود پس از انقلاب روسیه و برچیده شدن دولت استبدادی روس ابتدا در سال ۱۲۹۷ ش. در زمان نخست وزیر صمصام السلطنه بموجب تصمیم هیأت دولت در جلسه مورخ شنبه چهارم اسد ۱۲۹۷

- ۱- در ادوار عصر اول مشروطیت: تاریخ افتتاح شروع دوره قانونی مجلس محسوب میشده است ولی از عصر دوم مشروطیت ابتدای دوره قانونگذاری از تاریخ رسمیت یافتن بوده (یعنی تصویب اعتبارنامه سه ربع نمایندگان حاضر در مرکز) است.

ه.ق مطابق شوال ۱۳۳۶ ه.ق طی اعلامیه‌ای که مبنی بر الغای کلیه عهدنامه‌ها و مقاولات و امتیازات ایران با دولت روسیه تزاری بود سلب شد ولی از آنجا که موجبات الغای کاپیتولاسیون از هر جهت فراهم نبود اجرای آن بتعویق افتاد تا اینکه مجدداً دولت ایران در تاریخ ۱۹ اردیبهشت ماه ۱۳۰۶ ش. (مطابق با دهم مه ۱۹۲۷ م) بوسیله سفارتخانه‌های خود در کشورهای آلمان و ایتالیا و بلژیک و هلند و سویس و اسپانی فسخ عهده خود را در مورد قضاوت قونسولها و مزایای اتباع خارجه در ایران اعلام داشت و مدت یک سال از تاریخ فوق یعنی تا ۱۹ اردیبهشت ماه ۱۳۰۷ ش. (مطابق دهم مه ۱۹۲۸ م) را مدت لازم برای بلااثر گذاشتن عهده مزبور تعیین کرد و نظیر چنین خطاری را نیز بدولتهایی که حق قضاوت قونسولها برای آنها تصریح نشده بود ولی بعنوان دول کامله‌الوداد از مزایای مزبور استفاده میکردند ارسال داشت.

مهمترین قوانین که در این دوره وضع شده عبارت از اینها است:

۱- قانون اجاره تأسیس بانک ملی برای پیشرفت تجارت و کشاورزی و صنعت در ۱۴ اردیبهشت ماه ۱۳۰۶ ش.^{۱۰}

۲- قانون اعزام محصل بخارج در ۷ خرداد ماه ۱۳۰۷ ش.

۳- قانون محرومیت کارمندان دولت از انتخاب شدن بنمایندگی مجلس در جلسه پنجشنبه ۲۲ تیر ماه ۱۳۰۶ ش. تحت دو ماده.

ماده اول: محرومیت کلیه رؤسای دواير دولتی از انتخاب شدن بوکالت مجلس شوری در حوزه مأموریت خود.

ماده دوم: نمایندگان مجلس تا انقضای هر دوره قانونگذاری از خدمات دولتی بطور موظف محروم و کارمندان دولت در صورتی میتوانند بوکالت انتخاب شوند که سه ماه قبل از انتخاب شدن بوکالت استعفا داده باشند.

۴- عقد پیمان دوستی و امنیت متقابل بین ایران و دو همسایه غربی و شرقی

۱- پس از تصویب لایحه (قانون اجازه تأسیس بانک ملی ایران) و تصویب قانونی (استخدام متخصص بانکی از اتباع سویس یا آلمان (مورخ ۱۴ آبان ماه ۱۳۰۶ ش) و همچنین تصویب اساسنامه بانک مورخ ۱۴ تیرماه ۱۳۰۷ ش در کمیسیون قوانین مالمه مجلس شورای ملی: بانک ملی در تاریخ ۱۷ شهریور ماه ۱۳۰۷ ش (مطابق با ۸ سپتامبر ۱۹۲۸ م) با سرمایه بیست میلیون ریال شروع بکار کرد.

(ترکیه و افغانستان) در ۲ اردیبهشت ماه ۱۳۰۵ ش. (مطابق ۲۲ آوریل ۱۹۲۶ م).
۵- قانون محاکمه وزراء و هیأت منصفه مورخ ۱۶ تیرماه ۱۳۰۷ ش. (مصوب کمیسیون عدلیه)

۶- قانون انحصار دولتی تریاک مشتمل بر ۱۶ ماده مصوب ۲۶ تیرماه ۱۳۰۷ ش.

مجلس ششم در تاریخ ۲۲ مرداد ماه ۱۳۰۷ ش. (مطابق ۲۶ صفر ۱۳۴۷ ه.ق و ۱۳ اوت ۱۹۲۸ م) پایان یافت.

دوره هفتم قانونگذاری

هفتمین دوره قانونگذاری در تاریخ ۱۴ مهر ماه ۱۳۰۷ ش. (مطابق با ۲۱ ربیع‌الثانی ۱۳۴۷ ه.ق و ۶ اکتبر ۱۹۲۸ م) افتتاح شد و تاریخ رسمیت آن در ۱۴ آبان ماه ۱۳۰۷ ش. (برابر ۲۱ جمادی‌الاول ۱۳۴۹ ه.ق) بود.

مهمترین قوانینی که در این دوره وضع شده عبارت از اینها است:

۱- قانون منع خرید و فروش برده در خاک ایران و آزادی برده در موقع ورود بمملکت مورخ ۱۸ بهمن ماه ۱۳۰۷ ش.

۲- قانون اتحاد شکل لباس مورخ ۶ دی ماه ۱۳۰۷ ش.

۳- قانون اجازه تأسیس بانک فلاحتی مشتمل بر ۱۶ ماده مصوب ۹ شهریور ماه ۱۳۰۹ ش از اقدامات مفید این دوره در تعقیب گشایش بانک ملی ایران اعطای اجازه نشر اسکناس ببانک مزبور بود که بموجب قانون اجازه مبادله ضمیمه نمره ۵ امتیازنامه بانک شاهنشاهی ایران (لغو اسکناس بانک شاهنشاهی) نشر اسکناس از بانک مزبور پس گرفته شد (مورخ خرداد ماه ۱۳۰۹ ش.) و بموجب این قانون حق نشر اسکناس که از مهمترین وسایل هدایت اقتصادی بود پس از ۴۳ سال که در اختیار بیگانان قرار داشت بملت ایران باز داده شد.

هفتمین دوره مجلس شورای ملی در تاریخ اول آبان ماه ۱۳۰۹ ش. (مطابق ۳۰ جمادی‌الاول ۱۳۴۹ ه.ق و برابر با ۲۳ اکتبر ۱۹۳۰ م) پایان یافت.

دوره هشتم قانونگذاری

هشتمین دوره قانونگذاری در تاریخ ۲۵ آذر ماه ۱۳۰۹ ش. (مطابق ۵ رجب ۱۳۴۹ ه.ق و ۱۵ دسامبر ۱۹۳۰ م) افتتاح شد و تاریخ رسمیت آن در ۲۵ دی ماه ۱۳۰۹ ش. برابر ۲۵ شعبان ۱۳۴۹ ه.ق) بود.

مهمترین قوانین این دوره که بتصویب مجلس رسیده بدین شرح بوده است:

۱- قانون مربوط بتصرف عدوانی و استرداد املاک مورخ اردیبهشت ماه ۱۳۰۹ ش.

۲- قانون واگذاری انحصار تجارت خارجی مملکت بدولت و متمم آن مصوب ۶ و ۲۰ اسفند ماه ۱۳۰۹ ش.

۳- قانون راجع به ورود و اقامت اتباع خارجه در ایران مصوب ۱۹ اردیبهشت ماه ۱۳۱۰

۴- قانون ممنوعیت مالکیت ارضی برای بیگانگان مصوب ۱۶ خردادماه ۱۳۱۰ ش.

۵- در تاریخ ۶ آذر ماه ۱۳۱۱ ش. (برابر با ۲۷ نوامبر ۱۹۳۲ م) وزیر دارایی وقت لغو امتیازنامه داری و حاضر بودن دولت را برای پذیرفتن قرار داد جدید اعلام کرد و مجلس شورای ملی در تاریخ پنجشنبه ۱۰ آذر ماه ۱۳۱۱ ش (مطابق با ۱ دسامبر ۱۹۳۲ م) نظریه دولت را تأیید کرد و لغو آن را بتصویب رسانید.

از اقدامات مفید این دوره می‌توان اینها را یادآوری کرد:
تحويل گرفتن خطوط تلگرافی از شرکت هند و اروپا و گشایش تلگراف بیسیم:
دوره هشتم مجلس شورای ملی در تاریخ ۲۴ دی ماه ۱۳۱۱ ش. (برابر با ۱۷ رمضان ۱۳۵۱ ه.ق و ۱۴ ژانویه ۱۹۳۳ م) پایان یافت.

دوره نهم قانونگذاری

نهمین دوره قانونگذاری در ۲۴ اسفند ماه ۱۳۱۱ ش (برابر با ۱۸ ذی‌عقده ۱۳۵۱ ه.ق و ۱۹ مارس ۱۹۳۳ م) افتتاح یافت و تاریخ رسمیت آن در ۲۴ فروردین ماه ۱۳۱۲ برابر ۱۷ ذیحجه ۱۳۵۱ ه.ق بود.

از جمله اقدامات اساسی و مفیدی که در این دوره انجام گرفت: افتتاح دانشگاه

تهران بود که در تاریخ ۸ خرداد ماه ۱۳۱۳ قانون آن بتصویب مجلس شورای ملی رسیده و در تاریخ ۱۵ بهمن ماه ۱۳۱۳ ش. بطور رسمی گشایش یافت.

در این دوره مجلس در دنباله لغو امتیازنامه داری و شکایت دولت انگلستان بشورای جامعه ملل مذاکراتی میان دولت ایران و انگلستان درباره امتیاز شرکت نفت ایران و انگلیس انجام یافت و امتیازنامه جدید شرکت بر حسب تمایل دولت انگلستان از طرف وزیر دارایی وقت برای تصویب به مجلس شورای ملی تسلیم شد و مجلس نیز در تاریخ ۷ خرداد ماه ۱۳۱۲ ش. (برابر ۱۹۳۳ م) مفاد آن امتیازنامه را بتصویب نمایندگان رسانید.

قوانین مهمی که در این دوره از مجلس گذشت بدین شرح بوده است:

۱- قانون فروش خالصه‌ها و قرضه‌های فلاحتی و صنعتی مورخ ۱۷ دی ماه ۱۳۱۲ ش.

۲- قانون الغای مالیات ارضی و دواب مورخ ۲۴ آذر ماه ۱۳۱۳ ش.

و نیز بموجب قانون متمم بودجه سال ۱۳۱۲ ش. تعلیمات ابتدایی از اول فروردین ماه ۱۳۱۲ در سراسر کشور مجانی گردید.

دوره نهم مجلس شورای ملی در تاریخ ۲۱ فروردین ماه ۱۳۱۴ ش. (مطابق با ۷ محرم ۱۳۵۴ ه.ق و ۱۱ مارس ۱۹۳۵ م) پایان یافت:

دوره دهم قانونگذاری

دهمین دوره قانونگذاری روز پنجشنبه ۱۵ خرداد ماه ۱۳۱۴ ش. (برابر با ۴ ربیع‌الاول ۱۳۵۴ ه.ق و ۶ ژوئن ۱۹۳۵ م) افتتاح شد و تاریخ رسمیت آن در ۲۲ خرداد ماه ۱۳۱۴ ش برابر ۱۱ ربیع‌الاول ۱۳۵۴ ه.ق بود.

آغاز مذاکرات عقد پیمان سعد آباد میان چهار دولت (ایران، ترکیه، افغانستان و عراق) در این دوره مجلس صورت گرفت و در تاریخ ۱۸ تیرماه ۱۳۱۶ ش. (مطابق با ۹ ژوئیه ۱۹۳۶ م) پیمان بسته شد و مذاکرات خاتمه یافت.

آزادی بانوان (کشف حجاب) در این دوره از مجلس بتاريخ ۱۷ دی ماه ۱۳۱۴ ش. روی داد. در پانزدهم بهمن ماه ۱۳۱۵ ش. (مطابق با ژانویه ۱۹۳۷ م) قانونی بتصویب مجلس شورای ملی رسید که بموجب آن حق انحصار و تفتیش و استخراج

نفت در قسمتی از شرق و شمال شرق ایران برای مدت شصت سال بشرکت نفت ایران و آمریکا «امیرانین» واگذار میگردد و در تاریخ ۱۸ بهمن ماه ۱۳۱۵ ش. قانون اجازه ساختن و نگاهداری لوله حمل نفت بشرکت لوله نفت ایران بتصویب مجلس رسید. مقصود از این قرار داد اعطای اجازه بشرکت امیرانین برای حمل نفت افغانستان در لوله‌های خود و پرداخت سه پنس «ربع شلینگ» برای هر تن نفت بدولت ایران بود. شرکت امیرانین پس از دو سال کاوش از ادامه عملیات خود صرف نظر کرد.

از جمله قوانین مهمی که در این دوره مجلس وضع شده است عبارتند از: قانون کدخدایی مورخ ۲۰ آذر ماه ۱۳۱۴ ش. بود که بموجب آن کدخدا در حوزه مأموریت خود نماینده مالک و مسئول اجرای قوانین و نظامنامه‌های دولت گردید. دهمین دوره مجلس شورای ملی در ۲۲ خرداد ماه ۱۳۱۶ ش (مطابق با ۳ ربیع‌الثانی ۱۳۵۶ ه.ق و ۱۹۳۸ م) پایان یافت.

دوره یازدهم قانونگذاری

یازدهمین دوره قانونگذاری در ۲۰ شهریور ماه ۱۳۱۶ ش. (مطابق با ۵ رجب ۱۳۵۶ و ۱۱ سپتامبر ۱۹۳۸ م) افتتاح شد و تاریخ رسمیت آن ۲۷ شهریور ماه ۱۳۱۶ ش. برابر ۱۲ رجب ۱۳۵۶ ه.ق بود.

از جمله وقایع این دوره: وقوع جنگ جهانی دوم، و اعلام بیطرفی دولت ایران بود مهمترین قوانینی که در این دوره از مجلس گذشت:

قانون روابط مالک و زارع است که از قوانین عمده و اساسی است و در جلسه ۲۵ شهریور ماه ۱۳۱۸ ش. تحت عنوان (تعیین سهم مالک و زارع نسبت بمحصول زمینهای زراعتی) بتصویب نمایندگان مجلس رسید.

۲- قانون آئین دادرسی مدنی (اصول محاکمات مدنی) مصوب ۲۵ شهریور ماه ۱۳۱۸ ش. در این دوره مجلس در تفسیر اصل ۳۷ متمم قانون اساسی «موضوع کلمه ایرانی الاصل» ماده واحده‌ای در جلسه ۱۴ آبان ماه ۱۳۱۷ ش. بتصویب مجلس ایران رسید و بموجب آن در جلسه ۸ آذر ماه قانونی متشکل بر یک ماده از تصویب مجلس گذشت دایر بر اینکه بوالاحضرت فوزیه دختر ملک فواد و خواهر پادشاه مصر صفت «ایرانی الاصل» اعطا کرد و والا حضرت مذکور بهمسری ولیعهد وقت «محمد رضا

پهلوی» در آمد.

قانون عمران مصوب ۲۵ آبان ۱۳۱۶ ش.

قانون خدمت نظام وظیفه عمومی مصوب ۲۹ خرداد ۱۳۱۷ ش.

قانون تقسیمات کشور و وظایف فرمانداران و بخشداران مصوب ۱۶ آبان ۱۳۱۶ ش.

ش. قانون سرشماری مصوب ۱۰ خرداد ماه ۱۳۱۸ ش.

قانون اجازه فروش خالصجات اطراف تهران مصوب ۲۰ آبان ماه ۱۳۱۶ ش.

دوره یازدهم قانون گذاری در تاریخ ۲۷ شهریور ماه ۱۳۱۸ ش. (برابر با ۴

شعبان ۱۳۵۸ ه.ق و ۱۹۳۹ م) پایان یافت.

دوره دوازدهم قانونگذاری

دوازدهمین دوره قانونگذاری در تاریخ ۳ آبان ۱۳۱۸ ش. (مطابق با ۲۱ رمضان

۱۳۵۸ ه.ق و ۳۱ اکتبر ۱۹۳۹ م) افتتاح و تاریخ رسمیت آن در ۹ آبان ماه ۱۳۱۸

ش. (برابر ۱۹ رمضان ۱۳۵۸ ه.ق) بود.

در این دوره مجلس بعلت بروز جنگ جهانی دوم تحولات گوناگونی در اوضاع

اجتماعی و اقتصادی و امور سیاسی کشور پدید آمد هزینه زندگی بیش از حد ترقی کرد و مشکلات اقتصادی بیشمار پیش آمد.

در تاریخ سوم شهریور ماه ۱۳۲۰ ش. وزیر مختار دولت انگلیس و سفیر کبیر

دولت اتحاد جماهیر شوروی بملاقات نخست وزیر وقت رفتند و ببهانه مداخلات دولت

آلمان در امور ایران و وجود اتباع آلمانی در این کشور و ناامنی حاصل از آن، ورود

ارتشهای خود را بخاک ایران باطلاع دولت وقت رساندند، نواحی شمالی و شمال شرق

و غرب و جنوب غربی با اعلام بیطرفی ایران از طرف لشکریان دولتهای متفق اشغال

گردید.

در تاریخ ۸ شهریور ماه ۱۳۲۰ ش. حکومت نظامی اعلام شد، پس از اشغال

خاک ایران از طرف ارتشهای خارجی و دگرگونی اوضاع، هیجان و انقلابی در افکار

عمومی طبقات مختلف مردم پدید آمد و طبقه ناراضی از حکومت وقت را بر آن داشت

که از عملیات و اقدامات گذشته انتقاد کنند، این انتقادات نخست از طرف نمایندگان

ناراضی مجلس شورای ملی شروع گشت و رفته رفته بسایر طبقات ملت سرایت کرد از

قبیل مدیران جراید و روشنفکرانی که در گذشته تحت فشار سخت قرار گرفته بودند و همچنین رؤسای طوایف و عشایر و ایلات، و صاحبان قدرت و نفوذ محلی که بسبب قدرت مرکزی از آنها سلب خودمختاری شده بود جرأت بخشید که آزادانه خرده گیریهای خود را بزبان آورند.

در جلسه فوق‌العاده سه شنبه ۲۵ شهریور ماه ۱۳۲۰ ه.ق مجلس شورای ملی، هیأت دولت جدید در مجلس حضور یافت و نخست وزیر وقت استعفای رضا شاه پهلوی را از مقام سلطنت قرائت و سلطنت محمد رضا پهلوی را اعلام داشت و محمدرضا شاه پهلوی در جلسه چهارشنبه ۲۶ شهریور ماه ۱۳۲۰ ش. سوگندنامه خود را در مجلس شورای ملی «مبنی بر حفظ استقلال ایران و رعایت اصول قوانین مشروطیت» قرائت فرمودند.

پادشاه سابق پس از بیست سال زمامداری که چهار سال آن در پستهای وزارت جنگ و نخست وزیری و فرماندهی کل قوا و ریاست موقت دولت بود و ۱۶ سال آن مقام سلطنت را برعهده داشت در روز سه‌شنبه ۲۵ شهریور ماه ۱۳۲۰ ش. با عده‌ای از افراد خاندان سلطنت ایران را ترک کردند.

پنجشنبه ۲۷ شهریور ماه ۱۳۲۰ فرمان عفو عمومی بموجب ماده ۵۵ قانون کیفر عمومی صادر گردید، و بموجب این فرمان بدولت اجازه داده شد نسبت بکسانی که بخشودگی آنها طبق ماده ۵۴ قانون کیفر عمومی نیاز به تصویب قانون خاصی دارد، وزارت دادگستری لایحه آن را تهیه و بمجلس شورای ملی پیشنهاد کند تا پس از تصویب آن را بمرحله اجرا بگذارد.

در جلسه سه‌شنبه اول مهر ماه لایحه الغای قانون ریاست عالی کل قوا مصوب ۲۵ بهمن ماه ۱۳۰۳ که از امتیازات پادشاه سابق بود از طرف وزیر دادگستری بمجلس تقدیم شد و بتصویب نمایندگان رسید.

مجلس دوازدهم بتاريخ ۹ آبان ماه ۱۳۲۰ ش. (مطابق ۹ شوال ۱۳۶۰ ه.ق و ۱۹۴۱ م) پایان یافت.

ج - عصر سوم مشروطیت

دوره سیزدهم قانونگذاری

سیزدهمین دوره قانونگذاری در تاریخ ۲۲ آبان ماه ۱۳۲۰ ش. (مطابق ۲۳ شوال ۱۳۶۰ ه.ق و ۱۲ نوامبر ۱۹۴۱ م) توسط اعلیحضرت محمدرضا شاه پهلوی افتتاح شد. و تاریخ رسمیت آن اول آذر ماه ۱۳۲۰ ش. برابر ۲ ذی‌عقده ۱۳۶۰ ه.ق بود. انتخابات این دوره مجلس در اواخر عمر دوره دوازدهم قانونگذاری و در زمان سلطنت رضا شاه پهلوی صورت گرفت. از این نظر پس از استعفای پادشاه سابق برخی از نمایندگان مجلس و گروههایی از مردم از مقامات رسمی تقاضا کردند که انتخابات دوره سیزدهم تجدید شود، ولی بنابمقتضیات زمان مجلس سیزدهم با نمایندگان منتخب پیشین افتتاح شد.

یکی از اقدامات اساسی و مهم این دوره مجلس این بود که برای تنظیم امور مالی و در آمد دولت اختیارات نامحدودی به میلسپو مستشار امریکایی اعطا کرد، وی در گذشته نیز مدت شش سال بهمین سمت در ایران مشغول کار بوده است.

اقدام دیگر بموجب قانون مصوب ۶ بهمن ماه ۱۳۲۰ ش. پیمان دوستی بین دولت شاهنشاهی ایران و دولت‌های اتحاد جماهیر شوروی سوسیالیستی و پادشاهی انگلستان منعقد گردید.

اعلام جنگ دولت ایران بدولت آلمان از طرف نخست‌وزیر وقت در جلسه پنجشنبه ۲۷ شهریور ماه ۱۳۲۲ ش. (مطابق با ۸ رمضان ۱۳۶۲ ه.ق و ۲۹ سپتامبر ۱۹۴۳ م) بمجلس شورای ملی تسلیم گردید و بتصویب نمایندگان رسید.

در دنباله عقد قرارداد مودت بین دولت ایران و دولت‌های متفق، کنفرانس سران سه دولت متفق، امریکا و انگلیس و روسیه از روز ۵ آذر ماه ۱۳۲۲ ش. (مطابق با ۲۷ نوامبر ۱۹۴۳ م) در تهران تشکیل شد و پس از خاتمه کنفرانس که مدت پنج روز بطول انجامید، از سه دولت متفق طرح متن قرارداد سه جانبه مبنی بر تضمین کمک اقتصادی بایران و شناسایی تمامیت ارضی و استقلال سیاسی و حاکمیت ایران امضا شد و اعلامیه آن بوزیر امور خارجه وقت ایران تسلیم گشت.

قوانین مهمی که در این دوره مجلس بتصویب رسیده است:

- ۱- تصویب قانون تعلیمات اجباری عمومی مورخ ۶ مرداد ماه ۱۳۲۲ ش
 - ۲- اجازه صدور تراژید اسکناس بموجب قانون چاپ و نشر هشتصد ملیون ریال اسکناس.
 - ۳- اصلاح قانون مطبوعات مصوب ۳ دی ماه ۱۳۲۱ ش.
 - ۴- قانون دعاوی اشخاص نسبت باملاک واگذاری مصوب ۱۲ خرداد ماه ۱۳۲۱ ش.
 - ۵- قانون بیمه کارگران دولتی و غیر دولتی مصوب ۲۹ آبان ماه ۱۳۲۲
- در این دوره مجلس احزاب و دسته‌های سیاسی به پشتیبانی و تقویت برخی از نمایندگان مجلس بوجود آمد، روزنامه‌ها و مطبوعات آزاد و بر تعداد آنها افزوده گردید: مجلس سیزدهم در تاریخ اول آذر ماه ۱۳۲۲ ش (برابر با ۲۴ ذی‌عقده ۱۳۶۲ هـ.ق ۲۳ نوامبر ۱۹۴۳ م) پایان یافت.

دوره چهاردهم قانونگذاری

- چهاردهمین دوره قانونگذاری در تاریخ ۶ اسفند ماه ۱۳۲۲ ش (مطابق با اول ربیع‌الاول ۱۳۶۳ هـ.ق و ۲۶ فوریه ۱۹۴۴ م) افتتاح یافت و تاریخ رسمیت آن ۲۱ اسفند ماه ۱۳۲۲ ش برابر ۲۷ ربیع‌الاول ۱۳۶۳ هـ.ق بود.
- انتخابات دوره چهاردهم مجلس هنگامی صورت گرفت که نیروهای نظامی کشورهای متفق در ایران بودند و احزاب و دسته‌های سیاسی که پس از وقایع شهریور ماه ۱۳۲۰ ش. با مرامهای مختلف سیاسی متأثر از اوضاع روز بوجود آمده بودند بفعالیت سیاسی پرداختند و در انتخابات نیز مجذبه فعالیت میکردند. از سوی دیگر عوامل متنفذ داخلی نیز خواه ناخواه چون دوره سیزدهم انتخابات را تحت سلطه و قدرت خود داشتند.
- نمایندگان دوره چهاردهم تحت تأثیر اوضاع اجتماعی و سیاسی روز در ضمن تشکیل گروهها و فراکسیونهای مختلفی با خط مشی سیاسی خاص و گاه با روشها و عقاید افراطی، فعالیت پارلمانی خود را آغاز کردند. در این دوره مجلس حزب متشکل سیاسی توده (حزب کمونیست) توانست در انتخابات پارلمانی شرکت کند و ۸ تن کاندیدهای خود را بمجلس شورای ملی بفرستد.

نکته شایان توجه در این دوره شرکت رجال و عناصری بود که در تمام دوران عصر دوم مشروطیت از صحنه سیاست رانده شده بودند، از قبیل سید ضیاءالدین طباطبائی عامل کودتای ۱۲۹۹ ش و نخست وزیر کابینه مزبور که مدت ۲۲ سال دور از وطن بسر میبرد. وی با کمک دولت وقت بعنوان نماینده مردم شهرستان یزد انتخاب گردید. همچنین دکتر محمد مصدق نیز که با اقامت در ایران، در عصر دوم مشروطیت از صحنه سیاست خارج بود در این دوره بعنوان نماینده اول از طرف مردم تهران انتخاب گردید.

حوادث سیاسی و عوامل مختلف دیگر بتدریج در داخل مجلس تفکیک دو گروه اکثریت و اقلیت را موجب گردید، اقلیت مجلس برهبری دکتر محمد مصدق و همراه با فراکسیون حزب توده و عناصر افراطی دیگر برهبری کمیته مرکز حزب توده (از میان ۱۱ نفر عضو کمیته مرکزی حزب توده ۶ نفر آنها بنمایندگی مجلس برگزیده شده بودند) در مقابل اکثریت مجلس برهبری کسانی همچون سید ضیاءالدین طباطبائی و دکتر طاهری و جلیلی قرار گرفت.

مجلس چهاردهم بیشتر عمر خود را با تشنجات داخلی ناشی از اختلاف عقیده و عدم تجانس و سلیقه گروههای فوق و همچنین تحریکات دولتهای خارجی گذرانید. ولی باید دانست که با وجود کیفیات فوق توانست تا حدی قدمهای مؤثر و مفیدی بردارد.

از جمله قوانین مهم دوره چهاردهم باید از قوانین زیر نام برد:

- ۱- لغو اختیارات دکتر میلیسپور رئیس کل دارایی مورخ ۱۸ دی ماه ۱۳۲۳ ش.
- ۲- طرح پیشنهاد دولت شوروی برای اعطای امتیاز نفت شمال بآن کشور از طرف هیأت دولت در جلسه ۲۷ مهر ماه ۱۳۲۳ ش. مطرح شد و با وجود کوششهایی که از طرف موافقان بد موجب طرحی که از طرف دکتر محمد مصدق رهبر اقلیت تهیه شده بود ۱۱ آذر ماه ۱۳۲۳ ش. قانون ممنوعیت دولت را از مذاکره و عقد قرارداد راجع بامتیاز نفت با خارجها بتصویب رساندند.
- ۳- در جلسه ۱۹ مهر ماه ۱۳۲۴ ش. طرح تحریم انتخابات دوره پانزدهم تا زمانی که کشور از نیروی دولتهای متفق تخلیه نشده است، با توافق نمایندگان اکثریت تقدیم مجلس شد و بتصویب رسید، بموجب این طرح انتخابات دوره پانزدهم بتعویق

افتاد و نخستین فترت در عصر سوم مشروطیت بمدت یک سال و چهار ماه و یک روز پیش آمد.

از جمله وقایع مهمی که در این دوره مجلس روی داد و اقداماتی که مجلس و دولت در برابر آن انجام دادند غایله آذربایجان و قیام سید جعفر پیشه‌وری از نمایندگان آذربایجان بود که پس از رد شدن اعتبارنامه‌اش در مجلس شورای ملی به آذربایجان رفت و در آنجا فرقه دموکرات را تشکیل داد و در آذر ماه ۱۳۲۴ ش. حکومت خودمختاری را با پشتیبانی دولت اتحاد جماهیر شوروی اعلام کرد. در کردستان نیز کردها بسرکردگی قاضی محمد اعلام استقلال کردند. پیشه‌وری با تشکیل کنگره‌ای ملی بنام مجلس مؤسسان و تنظیم نظامنامه خاص که بتصدیق اعضای کنگره ملی رسیده بود برای تشکیل حکومت خودمختاری بر اساس دمکراسی بتشکیل مجلس ملی آذربایجان پرداخت. دولت عده‌ای از نیروهای نظامی را برای برقراری امنیت در نواحی آذربایجان تجهیز کرد ولی ارتش شوروی مانع شد که قوای مزبور از شریف آباد قزوین جلوتر بروند.

بموجب تقاضای دولت ایران مبنی بر خارج شدن ارتش خارجی از ایران (۲۱ شهریور ماه ۱۳۲۴ ش. مطابق با ۱۱ سپتامبر ۱۹۴۶ م) دولت امریکا در آبان ماه ۱۳۲۴ ش. و دولت انگلیس در اسفند ماه ۱۳۲۴ ش. نیروهای خود را از ایران خارج کردند. ولی نیروهای دولت روسیه شوروی برخلاف قرارداد سه جانبه کنفرانس تهران، ایران را ترک نگفتند. نماینده ایران در سازمان ملل متحد در تاریخ ۲۹ دی ماه ۱۳۲۴ (۱۹ ژانویه ۱۹۴۶ میلادی) بموجب اصل ۳۵ منشور ملل متحد از سازمان ملل تقاضا کرد که شورای امنیت بقضیه ایران و شوروی رسیدگی کند. شورای امنیت نیز در تاریخ ۱۱ بهمن ماه ۱۳۲۴ (۳۰ ژانویه ۱۹۴۶ م) قطعنامه‌ای صادر و به ایران و شوروی توصیه کرد که برای رفع اختلاف مذاکرات مستقیم را با یکدیگر شروع کنند و شورای امنیت را در جریان بگذارند.

قوام‌السلطنه نخست وزیر وقت برای انجام گرفتن مذاکرات مستقیم با دولت شوروی بآن کشور مسافرت کرد و چون با پیشنهاد شش ماده‌ای آن دولت مبنی برسمیت شناختن خودمختاری آذربایجان از طرف دولت ایران و امتیاز تأسیس شرکت مختلط نفت ایران و شوروی برای استخراج نفت شمال و جز اینها موافقت حاصل نشد

هیأت نمایندگی ایران پس از تسلیم اعتراضنامه بدولت شوروی بایران بازگشت. پس از بازگشت هیأت نمایندگی ایران، حزب توده و جراید طرفدار آن در ضمن تبلیغات دامنه‌دار خود دولت را بقبول پیشنهادهای دولت اتحاد جماهیر شوروی ترغیب و مردم را مرعوب می‌ساخت. دولت ایران شکایت مجدد خود را در مورد مداخله اجانب در امور داخلی ایران در تاریخ ۱۷ مارس ۱۹۴۶ بشورای امنیت با اکثریت نه رأی در مقابل دو رأی ممتنع تصمیم گرفت قضیه ایران در دستور شوری باقی بماند. در تاریخ ۱۵ فروردین ماه ۱۳۲۵ ش. (برابر با ۴ آوریل ۱۹۴۶) در ایام فترت موافقت‌نامه‌ای بین قوام‌السلطنه نخست وزیر وقت و سادچیکف سفیر شوروی در سه بند زیر امضا شد.

۱- تخلیه ایران از قوای شوروی، ۲- قرارداد ایجاد یک شرکت مختلط نفت ایران و شوروی که شرایط مندرج آن از تاریخ ۲۴ مارس تا انقضای هفت ماه برای تصویب بمجلس پانزدهم پیشنهاد شد، ۳- در این موافقت‌نامه مسأله آذربایجان بصورت اتخاذ رویه مسالمت آمیز از طرف دولت ایران نسبت باهالی آذربایجان و مداخله نکردن دولت اتحاد جماهیر شوروی در سرکوب حکومت خودمختاری پیشه‌وری پیش‌بینی شده بود.

با این کیفیت دولت ایران در ایام فترت از راه مذاکرات سیاسی و تعقیب آن در سازمان ملل متحد موفق شد که دولت اتحاد جماهیر شوروی را وادار سازد تا در تاریخ اول خرداد ماه ۱۳۲۵ ه.ق نیروهای خود را احضار کند و در آذرماه ۱۳۲۵ گسیل کردن سپاه باذربایجان برای سرکوب متجاسران حکومت خودمختاری آذربایجان خاتمه پذیرفت. پیشه‌وری با سران حکومت خود بروسه گریخت و غایله کردستان نیز با اعدام قاضی محمد و برادران وی پایان یافت. و زمینه برای انتخابات دوره پانزدهم مجلس شورای ملی آماده گردید.

دوره پانزدهم قانونگذاری

پانزدهمین دوره قانونگذاری پس از یک فترت طولانی در تاریخ ۲۵ تیر ماه ۱۳۲۶ ش. (مطابق با ۲۸ شعبان ۱۳۶۶ ه.ق و ۱۷ ژوئن ۱۹۴۷ م) افتتاح شد. و تاریخ رسمیت آن ۶ مرداد ماه ۱۳۲۶ ش. برابر ۱۱ رمضان ۱۳۶۶ ه.ق بود.

قوانین مهمی که در این دوره مجلس بتصویب رسیده است عبارت‌اند از:

۱- در جلسه ۲۹ مهر ماه ۱۳۲۶ ش. طرحی از طرف جمعی از نمایندگان تحت عنوان ماده واحده بقید دو فوریت بمجلس تقدیم شده و بموجب آن بند ۲ و ۳ موافقتنامه سادچیکف و قوام مورخ ۱۵ فروردین ماه ۱۳۲۵ ش. در باب ایجاد شرکت مختلط نفت ایران و شوروی با اکثریت قریب باتفاق نمایندگان که انتخابشان تحت تأثیر چنین موافقتنامه‌ای صورت گرفته بود رد شد (در جلسه ۳۰ مهر ماه ۱۳۲۶ ش.) و نیز بموجب همین قانون مجلس شورای ملی استیفای حقوق ملت را درباره منابع ثروت کشور از آن جمله نفت جنوب بعهده دولت محول ساخت و در واقع مجلس با تصویب این قانون اعلام کرد که قرارداد ۱۹۳۳ برخلاف مصالح کشور و تزییع حقوق ملی ایران بوده است و دولت باید در صدد اصلاح و رفع این تزییع برآید.

۲- مطرح شدن قرارداد الحاقی «گس و گلشایبان» توسط گلشایبان نماینده تام‌الاختیار دولت در تاریخ ۲۸ تیرماه و ارجاع آن بکمیسیونهای دارایی و پیشه و هنر و تصویب آن در کمیسیونهای مربوط بدان، ولی این لایحه در موقع مطرح شدن گزارش کمیسیونهای ارجاعی در جلسه عمومی مجلس شورای ملی با مخالفت نمایندگان اقلیت مجلس روبرو شد و نمایندگان مزبور در ضمن مذاکرات مخالفت آمیز خود در اطراف نفت جنوب از طریق دفع الوقت کردن مانع بتصویب رسیدن لایحه قرارداد جدید «گس و گلشایبان» گردیدند.

۳- نظر بسوء قصدی که در واقعه پانزدهم بهمن ماه ۱۳۲۷ نسبت به محمدرضا شاه پهلوی در محیط دانشگاه انجام گرفت لایحه غیر قانونی بودن حزب توده با استناد باصل ۲۱ متمم قانون اساسی در مجلس مطرح و بتصویب نمایندگان مجلس شورای ملی رسید. و دنباله این سوء قصد تشنجات سیاسی عظیمی بوجود آورد که موجب برقراری حکومت نظامی و تشکیل مجلس مؤسسان شد.

مجلس مؤسسان در تاریخ اول اردیبهشت ماه ۱۳۲۸ افتتاح گردید و از اهم اقدامات آن تجدید نظر در مواد ۴۸ قانون اساسی و تأسیس مجلس سنا بود.

دیگر از قوانین مهم موضوعه ایندوره مجلس قانون بازگشت املاک رضاشاه فقید به مالکیت محمدرضا شاه پهلوی مورخ ۲۰ تیر ماه ۱۳۲۸ ش.

قانون اجازه اجرای موقت برنامه هفت ساله مصوب ۱۳ تیر ماه ۱۳۲۸ ش.

قانون تأسیس دانشگاههای شهرستانها مصوب ۳ خرداد ماه ۱۳۲۸ ش.

مجلس پانزدهم در تاریخ ۶ مرداد ماه ۱۳۲۸ ش. (مطابق با دوم شوال ۱۳۶۸ ه.ق) پایان یافت.

دوره شانزدهم قانونگذاری

شانزدهمین دوره قانونگذاری در تاریخ ۲۰ بهمن ماه ۱۳۲۸ ش (مطابق با ۲۱ ربیع الثانی ۱۳۶۹ ه.ق و دهم فوریه ۱۹۵۰ م) با نخستین دوره مجلس سنا توسط پادشاه وقت محمدرضا پهلوی پس از شش ماه و سیزده روز فترت افتتاح گردید. و تاریخ رسمیت آن ۲۹ بهمن ماه ۱۳۲۸ ش. برابر با ۳۰ ربیع الثانی ۱۳۶۹ ه.ق بود.

انتخابات این دوره از مجلس نیز خالی از تشنج نبود و جمعی بعنوان اعتراض بسوء جریان انتخابات در تاریخ ۲۲ مهر ماه ۱۳۲۸ ش. برهبری دکتر محمد مصدق در دربار تحصن اختیار کردند. قرائت آراء انتخابات تهران از تاریخ ۱۹ آبان موقوف شد تا اینکه در تاریخ ۲۲ فروردین ماه ۱۳۲۹ انتخابات با موفقیت اعضای جبهه ملی و بدست آوردن کرسیهای نمایندگی تهران خاتمه یافت.

مسأله نفت از جمله مسایلی بود که بیشتر فعالیت و اوقات مجلس را مانند دوره پانزدهم بخود مشغول داشته و محیط متشنجی را بوجود آورده بود. در تاریخ ۲۰ مهرماه رهبر اقلیت ملی مجلس دولت را در مورد نفت استیضاح کرد و در تاریخ ۱۹ آذر ماه ۱۳۲۹ کمیسیون مخصوص نفت قرارداد الحاقی «ساعد و گس» را بنفع دولت ایران ندانست و مخالفت خود را با آن اظهار داشت و پیشنهاد ملی شدن صنعت نفت ایران در روز سوم اسفند ماه ۱۳۲۹ ش. بمجلس داده شد و در تاریخ ۱۶ اسفند ماه ۱۳۲۹ نخست وزیر وقت که مشغول مذاکرات درباره حل مسئله نفت بود در مسجد شاه ترور گردید.

کمیسیون مخصوص نفت تصمیم خود را تحت یک ماده واحده و دو تبصره در مورد ملی شدن صنعت نفت برای تصویب بمجلس تقدیم کرد و مجلس نیز در جلسه ۲۴ اسفند ماه ۱۳۲۹ ش. بتصویب رسانید و عین ماده واحده در تاریخ ۲۹ اسفند ماه ۱۳۲۹ بتصویب مجلس سنا رسید.

طرح خلع ید و ملی شدن صنعت نفت در تاریخ ۱۰ اردیبهشت ماه ۱۳۳۰ ش. (مطابق با اول مه ۱۹۵۱ م) به تصویب دو مجلس و توشیح شاه رسید و در نتیجه

شرکت نفت ایران و انگلیس و دولت انگلستان دولت ایران را مورد اعتراضات شدیدی قرار دادند و قانون ملی شدن نفت را نقض یک جانبه قرارداد ۱۹۳۳ قلمداد کردند و نماینده شرکت نفت در تهران بر طبق مواد قرارداد ۱۹۳۳ تقاضا کرد اختلافات به دیوان داوری ارجاع گردد.

دولت انگلستان در تاریخ ۴ خرداد ماه ۱۳۳۰ دادخواستی بر ضد ایران تقدیم دادگاه لاهه کرد و دیوان مزبور در تاریخ ۱۵ خرداد ماه قرارى بعنوان اقدامات تأمینی برای جلوگیری از اجرای خلع ید که دولت ایران شروع کرده بود صادر کرد و دولت ایران نیز آنرا بعلت عدم صلاحیت دیوان بی اعتبار شناخت. و نیز در تاریخ ۱۷ مهر ماه ۱۳۳۰ لایحه اولیه دولت انگلستان راجع به صلاحیت دعوای آن دولت بر علیه ایران به دیوان تسلیم شد و با اطلاع دولت ایران نیز رسید، جواب لایحه مزبور پس از آنکه مورد بررسی و مشاوره متخصصین حقوقی قرار گرفت در تاریخ ۱۵ بهمن ماه ۱۳۳۰ ش. مبنی بر رد صلاحیت دیوان از طرف دولت ایران تسلیم دیوان گردید.

در تاریخ دی ماه ۱۳۳۰ ش. تمام کنسولگریهای دولت انگلستان در ایران بسته شد.

مجلس شانزدهم در تاریخ ۲۹ بهمن ماه ۱۳۳۰ ش. (مطابق با ۲۲ جمادی الاول ۱۳۷۱ ه.ق و ۱۹۵۲ م) پایان یافت.

دوره هفدهم قانونگذاری

هفدهمین دوره قانونگذاری در تاریخ ۷ اردیبهشت ماه ۱۳۳۱ ش. (مطابق با ۲ شعبان ۱۳۷۱ ه.ق و ۱۷ آوریل ۱۹۵۲ م) افتتاح شد. و تاریخ رسمیت آن ۸ خرداد ماه ۱۳۳۱ برابر ۴ رمضان ۱۳۷۱ ه.ق بود. انتخابات این دوره از مجلس مانند دوره شانزدهم خالی از جنجال نبود و مسئله نفت موضوع اصلی تبلیغات در انتخابات بوده انتخابات اکثر حوزهها بعلت تشنجات سیاسی و مخالفت گروههای متنفذ تا پایان عمر غیر طبیعی خود معوق ماند و از ۱۳۶ کرسی نمایندگان فقط ۷۹ کرسی آن دارای نماینده بود. حزب زیرزمینی توده در انتخابات این دوره بار دیگر فعالیت خود را آغاز کرد ولی موفق نشد کاندیداهای خود را بمجلس بفرستد، با اینهمه در جریان سیاست روز و بخصوص درباره مسئله نفت تظاهرات دامنه داری بظاهر بنفع دولت وقت انجام میداد و همین امر

موجب نگرانی دولتهای غربی گشت.

وقایع مهم این دوره:

در دنباله لایحه مجددی که دولت انگلستان در تاریخ ۴ فروردین ماه ۱۳۳۱ تسلیم دیوان بین المللی دادگستری لاهه کرد دکتر محمد مصدق نخست وزیر وقت روز هفتم خرداد ماه با موافقت مجلس شورای ملی باتفاق هیأتی بلاهه رهسپار شد. دادگاه مزبور نخستین جلسه خود را در روز ۱۹ خرداد ماه تشکیل داد، در جلسه ۳۱ تیر ماه دیوان بین المللی با اکثریت ۹ رأی در برابر پنج رأی صلاحیت نداشتن خود را نسبت بادعای انگلستان در قضیه نفت اعلام داشت. نکته جالب توجه در این مورد خاص رأی قاضی انگلستان بود که در زمره اکثریت قرار گرفت و صلاحیت نداشتن دادگاه را نسبت بادعای انگلستان در قضیه نفت اعلام داشت.

دیگر از وقایع مهم این دوره تظاهرات طرفداران دربار در تعقیب تصمیم محمدرضا شاه دایر بخروج از کشور در روز ۹ اسفند ماه ۱۳۳۱ ش. و انصراف شاه از اجرای این تصمیم بود.

از فروردین ماه ۱۳۳۲ تا اواخر خرداد ماه، کشمکشهای فراوانی بین نمایندگان طرفدار دولت و مخالفان در مجلس شورای ملی ادامه داشت، در ۲۴ تیر ماه ۱۳۳۲ شمسی (مطابق با ۱۵ ژوئیه ۱۹۵۳ م) ۲۵ تن از نمایندگان فراکسیون جبهه ملی باضافه ۲۵ تن دیگر از نمایندگان به پشتیبانی از رئیس دولت وقت از نمایندگی مجلس شورای ملی استعفا دادند و بدین ترتیب تشکیل جلسات مجلس شورای ملی بواسطه فقدان حد نصاب ممکن نشد.

در تاریخ ۱۲ و ۱۹ مرداد ماه دکتر محمد مصدق در مورد انحلال مجلس شورای ملی در تهران و شهرستانها فرماندم (مراجعه بآراء عمومی) کرد و روز ۲۵ مرداد ماه ۱۳۳۲ انحلال مجلس را اعلام و شروع انتخابات دوره هجدهم را موکول باصلاح قانون انتخاب کرد.

بدنبال محاصره اقتصادی و طرح تنظیمی از طرف دولتین انگلیس و امریکا مبنی بر سرنگونی دولت ملی وقت از طرف محمدرضا شاه که فرمان فرماندم مورد موافقت او قرار نگرفته بود، ابلاغ عزل دکتر محمد مصدق و انتصاب سرلشکر فضل اله زاهدی

بسمت نخست وزیری صادر شد.^۱

دکتر محمد مصدق که خود را نخست وزیر قانونی میدانست فرمان عزل را نپذیرفت. بدنبال این امر تظاهرات و تشنجاتی در تهران رخ داد که در قبال آن محمدرضا شاه و ملکه ثریا مجبور به ترک ایران شدند.

عوامل فوق منجر به کودتای موفقیت آمیز طرفداران محمدرضا شاه که از جانب دولتهای خارجی (امریکا و انگلیس) حمایت می‌شد در ۲۸ مرداد ماه ۱۳۳۲ گردید و سرلشگر زاهدی که قبلاً از طرف شاه مأمور تشکیل کابینه شده بود زمام امور را بدست گرفت. و دکتر محمد مصدق و همکاران نزدیکش توقیف گردیدند.

در تاریخ ۳۰ مرداد ماه ۱۳۳۲ محمدرضا شاه و ملکه بایران بازگشتند و در ۲۸ آبانماه ۱۳۳۲ (مطابق با ۱۱ ربیع‌الاول ۱۳۷۳ ه.ق و ۱۹ دسامبر ۱۹۵۳ م) شاه فرمان انحلال دو مجلس را صادر کرد و محاکمه دکتر محمد مصدق در آبان ماه ۱۳۳۲ در دادگاه نظامی شروع شد.

قوانین مهمی که در این دوره بتصویب رسید اینها است:

۱- تصویب قانون اعطای اختیارات تام از طرف مجلس شورای ملی بنخست وزیر وقت دکتر محمد مصدق، مبنی بر وضع قوانین که بصلاح مملکت باشد و اجرای آن بعنوان آزمایش و طرح قانون مزبور پس از شش ماه از اجرای آن در مجلس بمنظور تصویب نهایی (مرداد ماه ۱۳۳۱ س. مطابق با اوت ۱۹۵۲ م).

۲- قطع روابط سیاسی ایران با دولت انگلستان در مهر ماه ۱۳۳۱ ش. (مطابق اکتبر ۱۹۵۲ م).

۳- رد پیشنهاد سران کشور انگلستان و امریکا درباره نفت ایران.

۴- پایان قرارداد ۱۳۰۶ دولت ایران و شوروی درباره شیلات و ملی شدن تأسیسات آن در بهمن ماه ۱۳۳۱ (مطابق با فوریه ۱۹۵۳ م).

۵- قانون ملی شدن ارتباط تلفنی در سراسر کشور مصوب ۲۵ آذر ماه ۱۳۳۱ ش.

۶- تمدید مدت اختیارات دکتر محمد مصدق نخست وزیر وقت در ۲۹ دی ماه ۱۳۳۱ ش. بمدت یک سال.

۱- ر. ک - کتاب هیأت وزیران عصر مشروطیت - تألیف زهرا شجعی.

۷- قانون منع تهیه و خرید و فروش و مصرف نوشابه‌های الکلی و تریاک و مشتقات آن مصوب ۱۹ بهمن ماه ۱۳۳۱ ش.

دوره هجدهم قانونگذاری

هجدهمین دوره قانونگذاری در تاریخ ۲۷ اسفند ماه ۱۳۳۲ ش. (مطابق با ۱۲ رجب ۱۳۷۳ ه.ق و ۱۸ مارس ۱۹۵۴ م) افتتاح شد و تاریخ رسمیت آن ۲۶ فروردین ماه ۱۳۳۳ ش. (برابر ۱۰ شعبان ۱۳۷۳ ه.ق) بود.

از وقایع مهم این دوره مسئله نفت بود که از جمله مسایل مهم مورد بحث سه دوره پیشین مجلس شورای ملی بشمار می‌رفت. موافقتنامه نفت و واگذاری استخراج و حمل و فروش آن بکنسرسیوم بین‌المللی در تاریخ ۶ آبان ماه ۱۳۳۳ ش. (مطابق با ۲۸ اکتبر ۱۹۵۴ م) بتصویب مجلس شورای ملی رسید.

الحاق ایران به پیمان دفاعی بغداد مورخ ۳۰ مهر ماه ۱۳۳۴ شمسی. دومین شورای پیمان بغداد در تاریخ ۲۷ فروردین ماه ۱۳۳۵ ش. با حضور نخست وزیران ترکیه، عراق، ایران، پاکستان و امریکا و همچنین نمایندگان انگلیس در تهران تشکیل یافت.

قوانین مهمی که در این دوره در مجلس بتصویب رسید عبارت است از:

۱- قانون برنامه عمرانی هفت ساله کشور مصوب ۸ اسفند ماه ۱۳۳۴ ش.

۲- قانون منع کشت خشخاش و استعمال تریاک مشتمل بر ۶ ماده و یک تبصره. مصوب ۱۱ مهرماه ۱۳۳۴.

۳- بموجب قانون تمدید مدت رسیدگی کمیسیونهای مشترک به لوایح تصویبی زمان دکتر محمد مصدق، قانون سازمان عمرانی کشور و ازدیاد سهم کشاورزان (که بر طبق قانون اعطای اختیارات مصوب مرداد ماه ۱۳۳۱ شمسی مشتمل بر ۴۰ ماده و ۱۵ تبصره در تاریخ ۱۴ مهر ماه ۱۳۳۱ ش. در دولت دکتر مصدق بتصویب رسیده بود) در تاریخ ۵ مرداد ماه ۱۳۳۴ بتصویب کمیسیون مشترک دو مجلس (شوری و سنا) رسید.

طرح الغای کلیه لوایح مصوب دکتر محمد مصدق ناشی از اختیارات بتاريخ مرداد ماه ۱۳۳۱ ش. و تمدید آن مصوب بهمن ماه ۱۳۳۱، مشتمل بر یک ماده و یک تبصره در تاریخ ۱۸ آبان ماه ۱۳۳۱ ش.

بموجب ماده واحد این طرح، چون لوایح دکتر محمد مصدق برخلاف قانون اساسی تشخیص داده شده بود ملغی گردید و بموجب تبصره طرح مزبور دولت مکلف شد از میان لوایح مذکور آنهایی را که ادامه اجرای آن را ضروری میدانند ظرف پانزده روز بهر یک از دو مجلس تقدیم کند و کمیسیونهای مربوطه هر دو مجلس مکلف شدند ظرف مدت سه ماه لوایح مزبور را رسیدگی کنند.

از میان نزدیک به ۲۱۳ لایحه مصوب دکتر محمد مصدق ناشی از اختیارات حدود ۵۹ فقره آن در کمیسیونهای مشترک مجلسین بتصویب رسید و ۲۱ فقره آن در جلسه ۵ دیماه ۱۳۳۴ مجلس شورای ملی بتصویب نمایندگان رسید. هجدهمین دوره قانونگذاری در تاریخ ۲۶ فروردین ماه ۱۳۳۵ مطابق با ۳ رمضان ۱۳۷۵ ه.ق پایان یافت.

دوره نوزدهم قانونگذاری

نوزدهمین دوره قانونگذاری در تاریخ ۱۰ خرداد ماه ۱۳۳۵ ش. (مطابق با ۲۰ شوال ۱۳۷۵ ه.ق و ۳۱ ماه مه ۱۹۵۶ م) افتتاح شد و تاریخ رسمیت آن در ۲۰ خرداد ماه ۱۳۳۵ ش. برابر با اول ذیقعده ۱۳۷۵ ه.ق بود.

از جمله اقدامات مفیدی که در زمینه عمرانی کشور انجام گرفت، گشایش راه آهن تهران و مشهد و تبریز، ساختمان سد دز و آبیاری خوزستان، سرشماری عمومی کشور و تشکیل کنفرانس سران کشورهای اسلامی در تهران و عقد پیمان سنتو بود. فواین مهمی که در این دوره مجلس بتصویب رسید عبارت است از:

- ۱- قانون اصلاحات ارضی مصوب ۲۴ اسفند ۱۳۳۹ ش.
- ۲- قانون منع شرکت کارمندان دولت، و کلای دو مجلس «شورا و سنا» در معاملات دولتی مصوب ۲ دی ماه ۱۳۳۷ ش.
- ۳- قانون از کجا آورده‌ای تحت عنوان (قانون مربوط برسیدگی بدارایی وزراء و کارمندان دولت اعم از کشوری و لشگری و شهرداریها و مؤسسات وابسته) بآنها مصوب ۱۹ اسفند ماه ۱۳۳۷ ش. بموجب این قانون از کارمندان لشگری و کشوری خواسته شد تا منبع ثروت و در آمد خود را نشان دهند.
- ۴- قانون مربوط بموافقتنامه نفت ایران و ایتالیا به نسبت ۷۵ در صد برای ایران و

- ۲۵ درصد برای ایتالیا مصوب ۲۴ مرداد ماه ۱۳۳۶ ش.
- ۵- قانون اصلاح امور اجتماعی و عمران دهات مشتمل بر ۳۳ ماده مصوب ۲۶ تیر ماه ۱۳۳۵ ش.
- در این دوره از مجلس قانونی بتصویب رسید که بموجب آن دوره اجلاسیه شورای ملی از ۲ سال به ۴ سال افزایش یافت و همچنین تعداد نمایندگان مجلس از ۱۳۶ تن به ۲۰۰ تن افزایش یافت.
- دوران چهار ساله مجلس نوزدهم در تاریخ ۱۹ خرداد ماه ۱۳۳۹ ش. (مطابق با ۱۴ ذیحجه ۱۳۷۹ ه.ق و چهارم ژوین ۱۹۶۰ م) پایان رسید.

دوره بیستم قانونگذاری

در خلال فترت بین مجلس نوزدهم و بیستم که قریب ۹ ماه بطول انجامید مبارزات انتخاباتی بین سه گروه شروع شد و منجر به تشنجات و نارضایی مردم از بدی جریان انتخابات گردید. سه گروهی که در انتخابات تابستانی دوره بیستم فعالیت داشتند عبارت بودند از:

- ۱- حزب ملیون برهبری نخست وزیر وقت دکتر منوچهر اقبال با دویست داوطلب (کاندیدا).
- ۲- حزب مردم برهبری اسداله علم با دویست داوطلب (کاندیدا).
- ۳- منفردان برهبری چند تن از قبیل دکتر علی امینی، سید جعفر بهبهانی، ارسلان خلعتبری و فتح‌الله فرود.

در جریان انتخابات، حزب مردم و منفردان، دولت وقت را بمداخله در امر انتخابات متهم کردند و این امر مقدمه تشنجات و نارضاییهایی گردید که تا تاریخ ۵ شهریور ماه ۱۳۳۹ و ابطال انتخابات همچنان ادامه داشت، پس از آنکه محمدرضا شاه در مصاحبه مطبوعاتی بعلت بدی جریان انتخابات به استعفای دسته جمعی نمایندگان منتخب فرمان داد، در نتیجه کابینه دکتر منوچهر اقبال رهبر حزب ملیون و همچنین نمایندگان منتخب استعفای خود را تسلیم کردند و مهندس شریف امامی مأمور تشکیل کابینه جدید گردید و تجدید انتخابات موکول بانجام یافتن انتخابات انجمن شهر و مجلس سنا گردید. باید افزود علاوه بر احزاب نوین ملیون و مردم، سایر دسته‌ها و

احزاب با سابقه نیز دوباره فعالیت سیاسی خود را آغاز کردند. پس از آنکه مجلس سنا در ۱۴ مهر ماه ۱۳۳۹ ش. (مطابق با ۶ اکتبر ۱۹۶۰ م) گشایش یافت انتخابات مجدد دوره بیستم مجلس شورای ملی نیز تحت نظارت دولت مهندس شریف امامی آغاز گردید.

از جمله احزاب و دسته‌های سیاسی که در مبارزات انتخاباتی شرکت کردند حزب زحمتکشان ملت ایران بود که از احزاب با سابقه بشمار میرفت و برهبری دکتر مظفر بقایی کرمانی اداره میشد. این حزب گروهی از عناصر ملی را که دارای مسلکهای سیاسی متفاوت بودند زیر عنوان جبهه (نگهبانان آزادی انتخابات) گرد هم آورد و جبهه مزبور با کمک حزب زحمتکشان بفعالیت انتخاباتی پرداخت و در امر آزادی انتخابات دوره بیستم نظارت و مبارزه میکرد و بدینسان حزب زحمتکشان بار دیگر در صحنه سیاست پدید آمد و موجودیت خود را نشان داد ولی در جریان مبارزات بعدی فعالیت این جبهه و حزب مزبور متوقف ماند.

علاوه بر حزب ملیون و حزب مردم، جبهه ملی نیز که پس از مدتها سکوت و تعطیل، فعالیت سیاسی خود را آغاز کرده بود در این موقع بمبارزه انتخاباتی پرداخت و موفق شد از حوزه کاشان نماینده خود را بمجلس بیستم بفرستد.

دوره بیستم قانونگذاری در روز دوم اسفند ماه ۱۳۳۹ ش. مطابق با ۵ رمضان ۱۳۸۰ ه.ق و ۱۹۶۱ م افتتاح شد و در تاریخ ۱۱ اسفند ماه ۱۳۳۹ ش. برابر ۱۴ رمضان ۱۳۸۰ ه.ق رسمیت یافت.

عمر این مجلس بجهت سیاسی دیری نیاید و در تاریخ ۱۹ اردیبهشت ماه ۱۳۴۰ ش. (مطابق با ۲۳ ذی‌عقده ۱۳۸۰ و ۹ ماه مه ۱۹۶۱ م) با استعفای کابینه مهندس شریف امامی و آغاز حکومت دکتر علی امینی بفرمان محمدرضا شاه منحل و تجدید انتخابات موکول باصلاح قانون انتخابات گردید.

دوره بیست و یکم قانونگذاری

مجلس بیست و یکم پس از دو سال و ۳ ماه و بیست و پنج روز فترت، در تاریخ ۱۴ مهر ماه ۱۳۴۲ شمسی برابر با ۱۷ جمادی‌الاولی ۱۳۸۳ هجری قمری و ۱۶ اکتبر ۱۹۶۳ میلادی افتتاح شد، و در تاریخ ۲۳ مهرماه ۱۳۴۲ رسمیت یافت.

امیراسداله علم، نخست وزیر دوران فترت بنا به سنت پارلمانی، در روز ۲۹ مهرماه ۱۳۴۲ استعفای خود را به اعلیحضرت تقدیم داشت، ولی مجدداً مأمور تشکیل کابینه گردید.

مجلس در تاریخ ۵ آبان ماه ۱۳۴۲ شمسی به دولت علم رأی اعتماد داد. این دولت دیری نیاید و در روز ۱۷ اسفند ماه ۱۳۴۲ استعفا داد. حسنعلی منصور مأمور تشکیل کابینه گردید. دولت جدید حزبی (حزب ایران نوین) در ۱۹ اسفند ماه ۱۳۴۲ موفق به جلب آراء اکثریت نمایندگان گردید.

دوره بیست و یک قانونگذاری، پس از بررسی و تنقیح لوایح دولت دوران فترت، به تصویب قوانین دیگری مبادرت ورزید که اهم آن به شرح زیر می‌باشد.

در تکمیل لوایح شش گانه مصوب کنگره کارگران و دهقانان مصوب ششم بهمن ماه ۱۳۴۱ شمسی سه اصل دیگر در تاریخهای زیر به تصویب رسید.

۱- تشکیل سپاه بهداشت مصوب ۱۷ اردیبهشت ماه ۱۳۴۳ شمسی.

۲- تشکیل سپاه ترویج و آبادانی مصوب ۲۲ آذرماه ۱۳۴۳ شمسی.

۳- لایحه شرکت بانوان در انتخابات مصوب ۱۰ اردیبهشت ماه ۱۳۴۳ از دیگر اهم قوانین مصوبه این دوره میتوان بدین شرح نامبرد.

لایحه مصونیت قضایی کارکنان مستشاری امریکا مورخ خرداد ماه ۱۳۴۳

تشکیل خانه‌های اصناف مصوب ۱۸ اردیبهشت ماه ۱۳۴۴

تشکیل شورای داوری مصوب ۹ تیرماه ۱۳۴۵

قانون اجازه اجرای آیین‌نامه قانون اصلاحات ارضی پس از تصویب کمیسیون

۱- لوایح ششگانه

۲- الغاء رژیم ارباب رعیتی از نظر اصلاحات ارضی در جهت صاحب زمین کردن ۷۵

درصد مردم ایران.

۳- ملی کردن جنگلها

۴- سهم کردن کارگران در سود کارخانجات

۵- فروش سهام کارخانجات دولتی

۶- اصلاح قانون انتخابات

۷- ایجاد سپاه دانش.

مشترک مجلس مورخ ۱۳ خرداد ماه ۱۳۴۳ شمسی.

قانون اجازه مبادله پنج قرارداد نفت مورخ ۱۴ بهمن ماه ۱۳۴۳ شمسی
قانون اجازه مبادله قرارداد الحاقی به قرارداد فروش نفت و گاز مصوب ۳۰ دی

ماه ۱۳۴۳ شمسی

قانون تفکیک وزارت فرهنگ به: وزارت فرهنگ و هنر، و آموزش و پرورش

مصوب ۱۸ آذرماه ۱۳۴۳ شمسی

قانون تأسیس مرکز آمار ایران مورخ تیرماه ۱۳۴۴ شمسی
تصمیم قانونی دایر بر توسعه صنایع پتروشیمی مصوب ۱۴ تیرماه ۱۳۴۴ شمسی
قانون حفظ و حراست منابع آبهای زیرزمینی مصوب اول خرداد ماه ۱۳۴۵

شمسی

قانون توسعه مرکز صادرات ایران مصوب ۲۹ آذر ماه ۱۳۴۵

از وقایع مهم این دوره، سوء قصد بجان حسنعلی منصور نخست وزیر وقت در برابر درب بزرگ مجلس شورای ملی و فوت نامبرده بود، و تفویض مقام نخست وزیری به امیر عباس هویدا وزیر دارایی کابینه منصور.

هویدا هیأت دولت خود را روز ۱۲ بهمن ماه ۱۳۴۳ برابر با ۲۷ رمضان ۱۳۸۴ هجری قمری و ۳۱ ژانویه ۱۹۶۵ به مجلس شورای ملی معرفی کرد.

با تشکیل سومین مجلس مؤسسان بتاريخ ۲۸ مردادماه ۱۳۴۶ - اصول ۳۸ و ۴۱ و ۴۲ متمم قانون اساسی تغییراتی یافت و به موجب این دگرگونی، هنگام انتقال مقام سلطنت چنانچه ولیعهد به سن ۲۰ سال تمام خورشیدی نرسیده باشد. شهبانو مادر ولیعهد نیابت سلطنت را بعهده خواهد گرفت (اصل ۳۸ متمم)

تاریخ رسمی انقضاء دوره بیست و یکم باید روز ۲۳ مهر ماه ۱۳۴۶ شمسی باشد. ولی به استناد اصل چهل و هشتم قانون اساسی و بموجب فرمان پادشاه وقت محمدرضا پهلوی زودتر از موعد مقرر در تاریخ ۱۳ مهر ماه ۱۳۴۶ منحل گردید.

دوره بیست و دوم قانونگذاری

بیست و دومین دوره قانونگذاری، بدون فترت انتخاباتش انجام پذیرفت و روز جمعه ۱۴ مهر ماه ۱۳۴۶ شمسی، برابر با اول رجب ۱۳۸۷ هجری قمری و ۶ اکتبر

۱۹۶۷ میلادی افتتاح گردید. تاریخ رسمیت ایندوره از مجلس شورای ملی روز ۲۳ مهرماه ۱۳۴۶ شمسی برابر با ۱۰ رجب ۱۳۸۷ هجری قمری باید ذکر کرد.

پس از افتتاح مجلس، نخست وزیر وقت امیر عباس هویدا استعفای هیأت دولت را اعلام داشت و دولت جدید را در تاریخ ۲۷ مهر ماه ۱۳۴۶ برابر با ۱۴ رجب ۱۳۸۷ هجری قمری و ۱۹ اکتبر ۱۹۶۷ میلادی به مجلس شورای ملی معرفی کرد. هیأت دولت روز ۳۰ مهرماه ۱۳۴۶ موفق به جلب رأی اعتماد از مجلس گردید.

مجلس بیست و دوم، در دو دوره اجلاسیه خود موفق به تصویب قوانین گردید که از اهم آن با عناوین زیر میتوان نام برد.

۱- تشکیل وزارت اصلاحات ارضی مورخ ۲۹ آبان ۱۳۴۶ شمسی

۲- تصویب لایحه اساسنامه بانک ملی ایران به تاریخ ۱۹ بهمن ماه ۱۳۴۶

شمسی

۳- لایحه تشکیل وزارت تولیدات کشاورزی و مواد مصرفی مصوب ۱۸ دی ماه

۱۳۴۶ شمسی

۴- لایحه تشکیل وزارت علوم و آموزش عالی بتاريخ ۳۰ بهمن ماه ۱۳۴۶

شمسی

۵- لایحه قانونی تشکیل شرکتهای سهامی زراعی مصوب ۲۷ دی ماه ۱۳۴۶

شمسی

۶- لایحه تشکیل سازمان بازرسی شاهنشاهی مورخ ۳۱ اردیبهشت ماه ۱۳۴۷

شمسی

۷- تصویب لایحه آب و نحوه ملی شدن آن مورخ ۲۷ تیر ماه ۱۳۴۷ شمسی

قانون تشکیل شورای آموزش و پرورش منطقه‌ای مشتمل بر ۸ ماده و ۴ تبصره در جلسه چهارشنبه ۸ بهمن ماه ۱۳۴۸ بتصویب مجلس سنا رسید. و در جلسه یکشنبه ۱۹ بهمن ماه ۱۳۴۸ شمسی مورد تصویب نمایندگان مجلس شورای ملی قرار گرفت.

قانون خدمات اجتماعی زنان مصوب تیر ماه ۱۳۴۷ مجلس شورای ملی.

دوره بیست و سوم قانونگذاری

مجلس بیست و سوم، روز سه‌شنبه ۹ شهریور ماه ۱۳۵۰ شمسی برابر با ۹ رجب

۱۳۹۱ هجری قمری و ۳۱ اوت ۱۹۷۱ میلادی افتتاح شد. و در روز سه‌شنبه ۱۶ شهریورماه ۱۳۵۰ شمسی رسمیت یافت.

طبق سنن پارلمانی، هیأت دولت مستعفی و امیر عباس هویدا نخست وزیر وقت مأمور تشکیل هیأت دولت گردید. نامبرده سومین هیأت وزیران خود را روز ۲۸ شهریور ماه ۱۳۵۰ شمسی به مجلس شورای ملی معرفی کرد. مجلس در جلسه مورخ اول مهر ماه ۱۳۵۰ شمسی به دولت جدید رأی اعتماد داد.

از اهم قوانین این دوره مجلس بدین شرح میتوان یاد کرد.

قانون استقرار نیروهای مسلح شاهنشاهی در جزایر تنب بزرگ و تنب کوچک و نقاط مورد نظر جزیره ابوموسی مصوب ۹ آبان ماه ۱۳۵۰ شمسی

قانون موافقتنامه اصلاحی مربوط به تأسیس مؤسسه بین‌المللی روشهای سوادآموزی بزرگسالان بین دولت شاهنشاهی ایران و یونسکو مصوب پنجشنبه ۲۵ خرداد ماه ۱۳۵۱ شمسی مجلس شورای ملی.

قانون تأمین آموزش فرزندان کارگران مصوب جلسه یکشنبه یازده خرداد ماه ۱۳۵۱ مجلس شورای ملی.

قانون منشور کنفرانس اسلامی مصوب ۱۷ دی ماه ۱۳۵۱ شمسی

قانون مجازات اخلال کنندگان در تأسیسات آب و برق و گاز و مخابرات کشور مصوب جلسه سه‌شنبه ۱۲ دی ماه ۱۳۵۱ شمسی

قانون الغای قرارداد نفت با کنسرسیوم مصوب سال ۱۳۳۳ شمسی و اجازه قرارداد فروش و خرید نفت بین دولت شاهنشاهی ایران و شرکتهای خارجی مصوب جلسه فوق‌العاده سه‌شنبه دوم مرداد ماه ۱۳۵۲ شمسی مجلس شورای ملی

قانون تشکیل صندوق رفاه دانشجویان مصوب پنجشنبه ۴ مرداد ماه ۱۳۵۲ شمسی

قانون اجرای قرار داد مورخ اول ژوئن ۱۹۷۳ میلادی الحاقی بقرارداد مورخ ۲۰ ژانویه ۱۹۷۲ ژنو مصوب ۲۳ بهمن ماه ۱۳۵۲ شمسی

قانون تشکیل صنایع الکترونیک ایران مصوب ۲۴ بهمن ماه ۱۳۵۲ شمسی

قانون تنظیم توزیع کالاهای مورد احتیاج عامه و مجازات محترمانه و گرانفروشان مصوب ۱۰ اردیبهشت ماه ۱۳۵۳

قانون موافقتنامه همکاری بلند مدت اقتصادی، فنی و علمی بین دولت شاهنشاهی ایران و دولت جمهوری مردم بلغارستان مصوب ۲۱ خرداد ماه ۱۳۵۳ شمسی

قانون تأسیس وزارت اطلاعات و جهانگردی مصوب ۲۶ تیر ماه ۱۳۵۳ شمسی

قانون تشکیل وزارت رفاه اجتماعی مصوب اول مرداد ماه ۱۳۵۳ شمسی

قانون اجازه اعطای وام و اعتبار بدولتها و مؤسسات خارجی و بین‌المللی که در تاریخ ۳۰ تیر ماه ۱۳۵۳ بتصویب مجلس شورای ملی رسید.

قانون حفاظت و بهسازی محیط زیست مصوب ۲۸ خرداد ماه ۱۳۵۳ مجلس شورای ملی

قانون تأمین وسایل و امکانات تحصیل اطفال و نوجوانان ایرانی، مورخ ۳۰ تیر ماه ۱۳۵۳

قانون تشکیل وزارت صنایع و معادن مصوب اول مرداد ماه ۱۳۵۳ شمسی

قانون نفت (جایگزین قانون مصوب ۷ مرداد ماه ۱۳۳۶ (شمسی) مشتمل بر ۳۰ ماده مصوب جلسه فوق‌العاده دوشنبه ۳۱ تیرماه ۱۳۵۳ شمسی مجلس سنا و مصوب جلسه فوق‌العاده مورخ سه‌شنبه ۸ مرداد ماه ۱۳۵۳ شمسی مجلس شورای ملی.

قانون اوقاف مصوب یکشنبه ۲۲ تیر ماه ۱۳۵۴

قانون تأمین اجتماعی در جلسه روز سه‌شنبه سوم تیر ماه ۱۳۵۴ بتصویب مجلس شورای ملی رسید.

قانون تشکیل سازمان آموزش کشاورزی مصوب ۹ اردیبهشت ماه ۱۳۵۴ شمسی

قانون گسترش کشاورزی در قطبهای کشاورزی که در جلسه مورخ سه‌شنبه ۱۶ اردیبهشت ماه ۱۳۵۴ بتصویب مجلس شورای ملی رسید.

قانون اجازه عضویت دارندگان پایه قضایی در حزب رستاخیز ملت ایران مصوب ۲۳ اردیبهشت ماه ۱۳۵۴ شمسی

قانون گسترش واحدهای تولیدی مصوب ۲۶ خرداد ماه ۱۳۵۴

دوره بیست و چهارم قانونگذاری

بیست و چهارمین دوره قانونگذاری در تاریخ ۱۷ شهریور ماه ۱۳۵۴ شمسی برابر با ۲ رمضان ۱۳۹۵ هجری قمری و سپتامبر ۱۹۷۵ میلادی افتتاح و در روز ۲۵ شهریور

ماه ۱۳۵۴ شمسی رسمیت یافت.

امیرعباس هویدا برای چهارمین دفعه بمناسبت افتتاح چهاردوره قانونگذاری بعد از اجرای اصلاحات ارضی استعفاء دولت را تقدیم داشت و پس از انتصاب مجدد به نخست وزیری، هیأت وزیران را در تاریخ اول مهر ماه ۱۳۵۴ به مجلس معرفی کرد. مجلس در جلسه مورخ سوم مهر ماه ۱۳۵۷ تصمیم قانونی خود مبنی بر رأی اعتماد به دولت جدید هویدا را ابراز کرد.

مهمترین قوانین مصوب دوره بیست و چهارم قانونگذاری را بدین شرح میتوان یاد کرد موافقتنامه قانونی اعطای وام بین دولت شاهنشاهی ایران و دولت جمهوری مردم بنگلادش مصوب کمیسیون امور اقتصادی و دارایی مجلس شورای ملی مصوب سوم دی ماه ۱۳۵۴ شمسی.

اعتبار طرحهای عمرانی (سرمایه گذاری ثابت) در سال ۱۳۵۵، مصوب کمیسیونهای برنامه مجلسین مصوب ۲۴ فروردین ماه ۱۳۵۵ شمسی.

قانون کنوانسیون مربوط به پناهندگان و پروتکل آن که در جلسه ۲۵ خرداد ماه ۱۳۵۵ شمسی مجلس شورای ملی به تصویب رسید.

موافقتنامه‌های بین ایران و عراق راجع به مقررات مربوط به: کشتیرانی، کلانتران مرزی استفاده از آب رودخانه‌های مرزی، و قانون حل و فصل جامع و قطعی کلیه مسایل دعاوی در حال تعلیق بین ایران و عراق مصوب ۲۵ خرداد ماه ۱۳۵۵

قانون موافقتنامه اجازه اجرای قرارداد اعطای وام به دولت جمهوری پاکستان مصوب کمیسیون امور اقتصادی و دارایی مجلس شورای ملی مصوب سوم تیر ماه ۱۳۵۵ شمسی

قانون اجازه اجرای وام به دولت جمهوری تونس مصوب کمیسیون امور اقتصادی و دارایی مصوب چهارشنبه ۱۳ بهمن ماه ۱۳۵۵ شمسی

قانون شورای داوری مصوب جلسه یکشنبه ۸ خرداد ماه ۱۳۵۶ شمسی

قانون تأسیس خانه الصناف مصوب سه‌شنبه ۱۷ خرداد ماه ۱۳۵۶

قانون تأسیس سازمان اقدامات تأمینی و تربیتی مصوب جلسه سه‌شنبه هفتم تیرماه

۱۳۵۶ شمسی

قانون تأسیس سازمان حمایت تولیدکنندگان و مصرف کنندگان مصوب ۲۲

تیر ماه ۱۳۵۶ شمسی.

قانون روابط مالک و مستأجر در مصوب دوم مرداد ماه ۱۳۵۶ شمسی

قانون خدمت غیر تمام وقت بانوان مصوب یازده مرداد ماه ۱۳۵۶ شمسی

مجلس شورای ملی در جلسه فوق‌العاده روز پنجشنبه سوم شهریور ماه ۱۳۵۶

شمسی پس از استماع بیانات جمشید آموزگار نخست وزیر جدید و بحث و تبادل نظر در برنامه دولت، با اکثریت ۱۸۸ رأی بدولت جدید ابراز اعتماد کرد.

قانون موافقتنامه تأسیس مرکز بین‌المللی تحقیقات کشاورزی در مناطق خشک

بین دولت شاهنشاهی ایران و مرکز بین‌المللی تحقیقات برای توسعه، که در تاریخ ۲۹ تیر ماه ۱۳۵۵ شمسی برابر با ۲۰ ژوئیه ۱۹۷۶ میلادی در تهران بامضای نمایندگان دولت ایران و گروه مشورتی برای تحقیقات بین‌المللی کشاورزی رسیده است. در جلسه فوق‌العاده روز یکشنبه ششم شهریور ماه ۱۳۵۶ شمسی، مجلس شورای ملی بتصویب رسید.

قانون موافقتنامه تأسیس صندوق بین‌المللی توسعه کشاورزی (مورخ ۲۳ خرداد

ماه ۱۳۵۵ شمسی) که در تاریخ هفتم اردیبهشت ماه ۱۳۵۶ از طرف نماینده ایران تصویب و بامضاء رسیده بود، در جلسه روز یکشنبه ۱۵ آبان ماه ۱۳۵۶ شمسی به تصویب نمایندگان مجلس شورای ملی رسید.

قانون تأسیس دانشگاه علوم و فنون ارتش شاهنشاهی مصوب ۲۲ اسفند ماه

۱۳۵۶ شمسی.

تصویب اساسنامه سازمان حمایت تولیدکنندگان و مصرف کنندگان مورخ ۳۰

اردیبهشت ماه ۱۳۵۷ شمسی (مصوب کمیسیونهای پارلمانی).

قانون تثبیت بهای زمین و جلوگیری از افزایش نامتناسب آن مصوب جلسه

چهارم خرداد ماه ۱۳۵۷ مجلس شورای ملی.

قانون برقراری حکومت نظامی در شهرستان اصفهان، با ۱۷۵ رأی موافق در

جلسه ۳۰ مرداد ماه ۱۳۵۷ شمسی

تصمیم قانونی دایر به ابراز اعتماد به دولت جعفر شریف امامی با اکثریت ۱۷۷

رأی از ۲۰۰ نفر عده حاضر نمایندگان، در جلسه ۲۵ شهریور ماه ۱۳۵۷ شمسی.

قانون برقراری حکومت نظامی در تهران و یازده شهر دیگر مصوب ۲۶ شهریور

ماه ۱۳۵۷ شمسی که از تاریخ جمعه ۱۷ شهریور ماه ۱۳۵۷ شمسی به مدت شش ماه در شهرهای: کرج، قزوین، قم، مشهد، تبریز، اهواز، آبادان، اصفهان، شیراز، کازرون، جهرم، برقرار شد.

تصمیم قانونی دایر به سلب مصونیت پارلمانی از آقای منصور یاسینی نماینده مجلس شورای ملی که در تاریخ ۱۸ آبان ماه ۱۳۵۷ بتصویب رسید.

پس از طرح استیضاح عباس اخباری از دولت، و تقاضای رأی اعتماد از طرف دولت از مجلس شورای ملی، در جلسه روز سه‌شنبه ۹ آبان ۱۳۵۷ شمسی، مجلس با اکثریت ۱۷۳ رأی از ۲۱۸ نفر عده حاضر نمایندگان، ابراز اعتماد نمود.

پس از استعفای دولت شریف امامی، و روی کار آمدن دولت جدید، مجلس تصمیم قانونی دایر بر ابراز رأی اعتماد به دولت ارتشبد غلامرضا ازهاری را در جلسه روز چهارشنبه اول آذر ماه ۱۳۵۷ پس از طرح برنامه دولت و معرفی هیأت وزیران، با اکثریت ۱۹۰ رأی از ۲۰۵ تن نماینده حاضر در جلسه، به دولت رأی اعتماد داد.

مجلس شورای ملی، در جلسه روز شنبه ۲۷ دی ماه ۱۳۵۷ شمسی، تصمیم قانونی دایر بر ابراز رأی اعتماد به دولت دکتر شاهپور بختیار را پس از طرح برنامه دولت و موافقت با اجرای متن برنامه با اکثریت ۱۴۸ رأی از ۲۰۵ تن نماینده حاضر در جلسه اتخاذ گردید.

قانون سازمان اطلاعات و امنیت کشور که در تاریخ اسفند ماه ۱۳۳۵ و قانون اصلاحی آن در دی ماه ۱۳۳۷ شمسی به تصویب مجلس شورای ملی رسیده بود در تاریخ هفده بهمن ماه ۱۳۵۷ به موجب تصمیم قانونی مجلس شورای ملی منحل اعلام شد.

قانون مربوط به تعقیب نخست وزیران و وزیران و طرز تشکیل هیأت منصفه بشرح زیر در جلسه مورخ ۲۱ بهمن ماه ۱۳۵۷ بتصویب رسید.

ماده واحده نظر به اینکه سیاست اداری و اعمال و رفتار دولتهایی که از سال ۱۳۴۲ شمسی تا اول شهریور ماه ۱۳۵۷ مصدر کار بوده‌اند و موجبات عدم رضایت و عصیان ملت ایران را فراهم نموده بنحوی که افکار عمومی خواهان تعقیب و مجازات سریع آنها است اجازه داده می‌شود که جرایم و تقصیرات نخست وزیران و وزیران تا تاریخ تصویب این قانون در دیوانعالی کشور عنوان و با حضور هیأت منصفین طبق

مقررات و قوانین کیفری رسیدگی شود، دادستان دیوانعالی کشور اتهامات مزبور را تعقیب مینماید.

بدنبال مبارزات قهرمانانه ملت ایران، و سقوط رژیم سلطنتی، عمر مجلس بیست و چهارم قانونگذاری و نیز عصر حکومت مشروطه در ایران در بهمن ماه ۱۳۵۷ شمسی پایان یافت.

بخش دوم

مشخصات و منشا اجتماعی نمایندگان

دریست و سه دوره قانونگذاری

www.KetabFarsi.com

توضیحات مقدماتی

چنانکه در مقدمه بیان داشتیم تعیین نحوه ترکیب طبقاتی مجلس شورای ملی و منشأ اجتماعی نمایندگان و بحث در اینکه چه گروه‌های اجتماعی در ایران قوه قانونگذاری را در اداره امور حکومت مشروطه داشته‌اند هدف اصلی این تحقیق و تهیه این مجموعه بوده است.

اطلاعات محدودی که می‌توانست در تشخیص طبقه نمایندگان بما کمک کند، تعیین شغل و میزان تحصیلات و سن نمایندگان و شغل پدر آنان بود و ما هر یک از این مشخصات را در بیست دوره مجلس شورای ملی و در سه عصر مختلف مورد بررسی قرار می‌دهیم.

ادوار قانونگذاری را بر اساس تقسیم‌بندی سیاسی تاریخ مشروطیت ایران به سه عصر مختلف: عصر اول (دوره قاجاریه) عصر دوم (سلطنت رضاشاه پهلوی) عصر سوم (دوران سلطنت محمدرضا شاه پهلوی) تقسیم می‌کنیم.

پنج دوره اول مجلس شورای ملی را تحت عنوان عصر اول مشروطیت و دوره ششم تا چهاردهم مجلس شورای ملی را بنام عصر دوم مشروطیت می‌نامیم، هرچند که مجلس سیزدهم را از نظر تقارن زمانی بطور اصولی می‌باید در عصر سوم مشروطیت بحساب آوریم ولی از آنجا که انتخابات آن دوره مجلس در زمان رضاشاه و پیش از وقایع شهریور ماه ۱۳۲۰ صورت گرفته و ترکیب گروه‌های اجتماعی

نمایندگان متشکل در این دوره نمودار تمایلات و خواست گروه‌های ذینفوذ عصر دوم میباشند ما آن را در زمره ادوار قانونگذاری همان عصر بشمار آوردیم.

عصر سوم مشروطیت نمودار تحول دموکراسی جدید و آغاز تمایل به گروه‌های تازه است و شامل ۸ دوره قانونگذاری از دوره چهاردهم ببعد میباشند. از میان یازده دوره عصر سوم چهار دوره آخرین یعنی دوران بعد از اجرای اصلاحات ارضی که مورخین از آن با عنوان انقلاب شاه یاد میکنند در ذیل فصل جداگانه‌ای مورد تفسیر و گفتگو قرار میدهیم.

فصل اول

تحول شغل نمایندگان در بیست دوره قانونگذاری

توضیحات مقدماتی

بیشتر ملاک تشخیص طبقه را وضع فرد در نظام اقتصادی و نحوه معیشت و میزان تقریبی در آمد یا ثروت او دانسته‌اند. برای بررسی و تحقیق در این باب ما ناگزیر بودیم بملاک‌های دیگری توسل جوئیم و از جمله اطلاع از فعالیت عمده نمایندگان و همچنین شغل پدر آنان که معیار اساسی برای سنجش منشأ اجتماعی آنها از نظر ما میباشند. ولی تحقیق در این مورد خاص بجهت فقدان مدارک و اسناد کافی و موثق مشکل و دشوار بود. ما در تعیین شغل نمایندگان بذکر فعالیت عمده آنان اکتفاء نکردیم و به بیان کلیه مشاغل هر وکیل پیش از وکالت و نا آنجا که امکان داشت سیر تحولی مشاغل را که بیشتر از راه مصاحبه با افراد مطلع و بررسی اسناد مکتوب از جمله اعتبارنامه‌ها بدست آمده بود منظور داشتیم.

بموجب جدول شماره ۱ از آنجا که بسیاری از نمایندگان مشاغل متعدد داشته‌اند و بدرستی روشن نبود که شغل اصلی و مهمتر آنان چیست، ناچار شدیم برای تعیین گروه شغلی نمایندگان کلیه مشاغل آنان را چنانکه مذکور افتاد بحساب آوریم برای این منظور بر اساس جدول شماره ۲ که نسبت نمایندگان را براساس شغل یا مشاغل متعدد آنان در بیست دوره قانونگذاری بدست می‌دهد و جدول اصلی و بنام چند شغلی خوانده میشود، به تنظیم جدول مجددی در هفت گروه شغلی خاص پرداختیم با توجه باین اصل که یک فرد بیشتر در یک یا دو یا حتی سه گروه از مشاغل مختلف